

ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSRÉSZLET HÁZAI ÉS TELEPÜLÉSSZERKEZETE JÁSZFÉNYSZARU HATÁRÁBAN

BÍRÓ GYÖNGYVÉR*

Part of an Árpadian Age settlement was uncovered at Jászfényszaru–Szőlők alja in 2007. An earlier (11th century–turn of the 12th/13th centuries) and a later (turn of the 12th/13th centuries–14th century) occupation layer could be distinguished. A plot boundary, several rows of houses and a street could be distinguished in the settlement.

Keywords: Jászság, Árpadian Age, building, settlement layout, GIS

Jászfényszaru–Szőlők alján 2007-ben egy Árpád-kori település részletét tárták fel. A falu életében egy korábbi (11. század – 12–13. század fordulója) és egy későbbi (12–13. század fordulója – 14. század eleje) periódust lehetett elkülöníteni. A településen egy telekhatár, több házsor és egy utca is kirajzolódni látszik.

Kulcsszavak: Jászság, Árpád-kor, épület, településszerkezet, térinformatika

A Jászfényszaru északkeleti határában található Szőlők alján 2007-ben végeztek megelőző feltárást a szolnoki Damjanich János Múzeum munkatársai Kertész Róbert vezetésével.¹ A több mint 30 000 m² nagyságú ásatási területen 309 objektumot tártak fel (1. kép); többségük egy Árpád-kori településhez tartozott. Jelen dolgozat az itt feltárt épületeket és egyéb telepjelenségeket (külső kemencék, karámok, árokrendszerek) mutatja be, majd összegzi a településszerkezetre és annak változásaira vonatkozó adatokat.

☞ A kézirat érkezett: 2015. március 27.

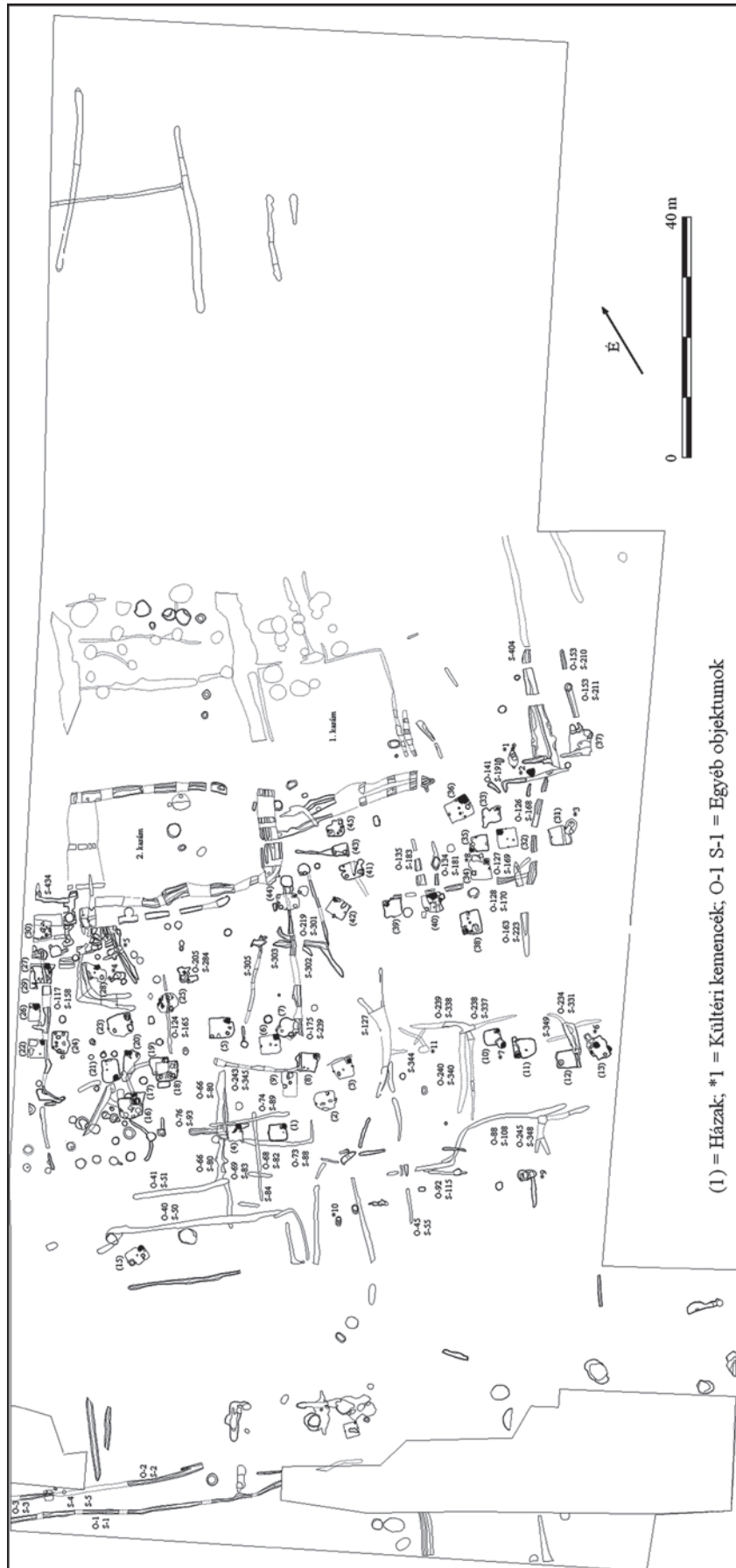
* Bíró Gyöngyvér. Szántó Kovács János Területi Múzeum, 5900 Orosháza, Dózsa György u. 5.; Pf. 73. gyongyver.br@gmail.com

¹ Köszönöm dr. Kertész Róbertnek, hogy mint ásatásvezető a Szőlők alja lelőhelyen feltárt leletanyagot feldolgozásra és közlésre átengedte. A feldolgozásban nyújtott segítségéért és hasznos tanácsaiért köszönettel tartozom dr. Wolf Máriának.

Középkori települések Jászfényszaru területén

Jászfényszaru folyóvizei nagyban meghatározták a települési viszonyokat. A vizenyösebb, áradások alkalmával víz alá kerülő területekből kiemelkedő homokhátak több évezreden keresztül megfelelően bizonyultak az emberi megtelepedésre, ahogyan erre a lelőhelyek viszonylag magas számából is következtethetünk. A mai Jászfényszaru területén név szerint eddig két, írott forrásokból ismert középkori település azonosítására tettek kísérletet. Magának Fényszarunak a neve legkorábban *Fennuszaru* alakban tűnik fel Zsigmond király 1433. évi oklevelében.² Az Árpád-kori Fényszarut Selmeczi László előbb Jászfényszaru–Barátok tava, majd Homokszállás

² MOL Df. 210 120 E. „Parancs Négyszállási Kompolthoz és Fényszarui Lukácshoz, hogy az elfoglalt Szentandrászt adják vissza az egi káptalan urainak.” FODOR 1942, 361; BENEDEK-ZÁDORNÉ ZSOLDOS 1998, 63, 72.



1. kép. Jászfényszaru-Szőlők alja, összesítő felszínrajz
Fig. 1. Jászfényszaru-Szőlők alja, combined plan of the excavation

lelőhellyel hozta kapcsolatba.³ Szintén Selmeczi lokalizálta sikeresen egy ásatás során Szentkozmadamján-szállást a mai Jászfényszaru Kozma-part/Kozma-domb névvel illetett részén.⁴ Ha nem is kapcsolhatók össze a forrásokban felbukkanó helységnevekkel, más településekre utaló lelőhelyek is ismertek erről a területről a középkor időszakából. A terepbejárások alkalmával talált kerámialeletek alapján több 11–13. századi települést is valószínűsíteni lehetett a mai Jászfényszaru területén.⁵ A Szőlők alján feltárt településrészlet az előbb említett Kozma-part és a Barátok tava között helyezkedik el (2. kép 1).

A ma már alig látható és kevésbé jelentősnek tartott, 1–5 méteres szintkülönbségek, tereplépcsők különböző gazdálkodást, településrendet, életformát tettek lehetővé.⁶ A most tárgyalt település is egy ilyen homokháton terült el, amelynek legmagasabb pontja és az azt övező mélyebb területek között 2,7 m volt a szintkülönbség (3. kép). A folyószabályozások, ármentesítések nagyban befolyásolták az alföldi területek vízrajzát, talajvízszintjét és a belvíz megjelenésének valószínűségét.⁷ Ezen változások negatív hatását a 2007-ben végzett ásatás során is érzékelti lehetett: a szelvény északi, illetve déli részein összegyűlt talaj- és belvíz miatt az itt található objektumok nem vagy csak részben kerültek kibontásra. Továbbá lehettek olyan régészeti jelenségek, amelyek a körülmények miatt nem váltak láthatóvá.

A Szőlők alján feltárt település kiterjedése

A feltárási szelvény széle nyugaton több házat is félbevágott, így bizonyos, hogy a telep még folytatódik ebben az irányban (1. kép). A terület délnyugati szélén árokrendszerek húzódnak. Ezek némileg elkülönülnek a többi objektumtól, talán már a telep határát jelezhetik. Északi irányban árkok és gödrök találhatók a feltárt felszín peremén, de ezek is 15–20 méterrel távolabb helyezkednek el a centrumtól. Utóbbi objektumok kibontására a talaj-, illetve belvíz miatt sok esetben nem volt lehetőség. A telepet keleti–délkeleti irányból gyárterület határolja. 2012 őszén a 2007-es ásatási szelvénytől nyugatra eső szántóföldön, továbbá a délről szomszédos homokháton (ma szintén mezőgazdasági terület), az Ószőlők II.

elnevezésű lelőhelyen történt terepbejárás (2. kép 1). A felszín átvizsgálása során talált késő Árpád-kori, illetve esetenként már a 14. századra utaló kerámiatöredékek⁸ megerősítették a feltevést, miszerint a falu egy része még feltáratlan. Ószőlők II. lelőhelyet csupán egy keskeny, a közelmúltban mesterségesen kialakított ér választja el Szőlők aljától, a két terület korábban tehát érintkezett egymással. Feltételezhető, hogy Ószőlők II. és Szőlők alja esetleg ugyanazon település nyomait őrzi, de legalábbis az Árpád-kor végén mindkét terület lakott volt.

Az Árpád-kori településrészlet

A Szőlők alján feltárt 309 objektum többsége gödör és árok volt. Elhelyezkedése, szerkezete, valamint leletanyaga alapján 44 ház köthető biztosan az Árpád-kori településhez.⁹ A 44 épület mellett 11 szabadtéri kemence és 2 karámként értelmezhető építmény nyoma is napvilágot látott.

A leletanyagban a kerámia dominál (két edényt leszámítva csak töredékek). Néhány objektumban kőeszközöket (pl. fenőkő, őrlőkő) és állatcsontokat (is) találtak, azonban – mint az Árpád-kori falvak többségében – fémleletek igen csekély számban kerültek elő. Az épületek leletei között csupán egyetlen, keltező értékkel bíró fémtárgyat lehet megemlíteni, egy gúla alakú tuskével ellátott, ívelt szárú sarkantyút. Egy vas hátlapból és réz előlapból álló gomb (?) szintén szerepel a leletek között; rajta domború minta látható. Ez azonban egyelőre analógia nélküli, így a datálásban nem segít.

Az egyes objektumok között fennálló szuperpozíciók lehetőséget adtak egy relatív kronológia kidolgozására, amely alapján már a kutatás kezdetén világossá vált, hogy az Árpád-koron belül is több periódussal számolhatunk. A relatív időrend finomításában a leletanyag összetételéből adódóan jóformán csak a kerámiára lehetett építeni.

A település korai időszakára (11. század–12. század második fele) a homokos anyagú, vörösre, barnára, esetleg feketére égetett, érdes tapintású kerámia volt jellemző, amely főként gömbölyded formájú, egyszerű, enyhén kihajló peremmel ellátott fazekak formájában mutatkozik meg a leletanyagban, de elvétve tárolóedény-

³ SELMECZI 2001, 138–139; SELMECZI 2011, 34–35.

⁴ SELMECZI 2001.

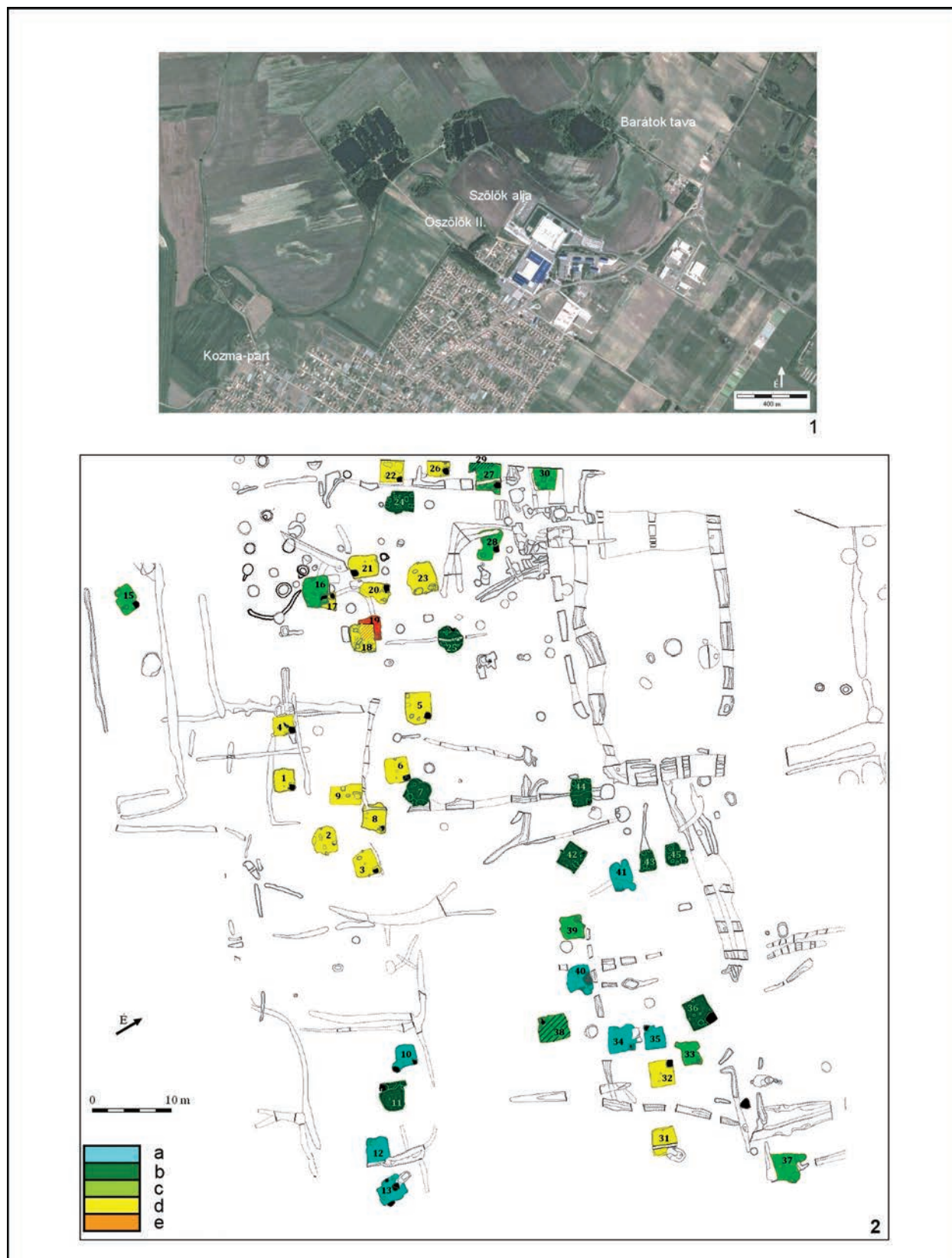
⁵ LANGÓ 2006, 81.

⁶ BELUSZKY 2001, 36.

⁷ BELUSZKY 2001, 36.

⁸ A 2012-ben Langó Péterrel közösen végzett terepbejárás során őskori, szarmata és újkori kerámiatöredékeket is találtak.

⁹ A 14. számú ház leletanyaga alapján nem Árpád-kori. Jóval korábbra keltezhető, és el is különült a többi házcsoporttól, ezért elemzésére itt nem kerül sor.



2. kép. 1: Középkori lelőhelyek: Kozma-part, Ószőlők II., Barátok tava; 2: Az Árpád-kori település korai, átmeneti és kései periódusainak épületei. a: nem keltezhető pontosan; b: 12-13. század fordulója-14. század eleje; c: 12. század vége-13. század eleje; d-e: 11. század-12. század második fele

Fig. 2. 1: Medieval sites: Kozma-part, Ószőlők II, Barátok tava; 2. Buildings of the early, the transitional and the late occupation of the Árpádian Age site. a: uncertain date; b: turn of the 12th-13th century-beginning of the 14th century; c: end of the 12th century-beginning of the 13th century; d-e: 11th century-second half of the 12th century

és palacktöredék is előfordul. Leginkább a korai kerámiákra jellemző a hullámvonal- és/vagy vonalköteg minta. A díszítési formák többsége azonban folyamatosan jelen van, így a fazekak és tárolóedények vállán látható, íves bekarcolások, a vonaldísz és a fogaskerék minta a korábbi és későbbi töredékeken egyaránt megfigyelhetők. A korai és a kései periódus között fokozatos átmenetet tapasztaltunk. Korábban helyi eredetű, mészből gazdag nyersanyagot használtak, amelynél mesterséges soványításra utaló nyomot nem találtunk. A 12–13. század fordulójától kezdve viszont egy másfajta, mészből szegényebb, a közvetlen földtani környezettől idegen törmelék-szemcsékkel soványított agyagot alkalmaztak.¹⁰ Az ebből készített edények szabad szemmel látható jellegzetessége a fehér, szürkés- vagy sárgásfehér, illetve bézs szín és a nagyméretű törmelék-szemcsék soványítóanyagként való felhasználása. A kései periódus (12–13. század–14. század eleje) nyersanyaga tehát élesen elüt a korábbitól, de az edények típusai és formái csak fokozatosan változtak meg. Az új típusú agyagból készített fazekak nyúlánkak, vállban öblösödnek, peremük formája változatos, gyakran élesen tagolt, leggyakoribb díszítésük pedig a csigavonal. Ezek a fazekakon, fazéktöredékeken olykor fenékbélyegek is megfigyelhetők.¹¹ A nagyméretű tárolóedények, palackok és bográcsok töredékei szintén megjelennek a fazekak mellett az átmeneti időszak és a kései periódus leletanyagában. A legkésőbbi példányok között már fedőhoronnyal ellátott fazékperemek és fedő-peremtöredékek is találhatóak. Néhány vékony falú, finom anyagú peremtöredék akár kisebb tálhoz is tartozhatott.

A szuperpozíciók és a leletanyag alapján a 19. ház bizonyult az egyik legkorábbinak, továbbá az 1–6., 8–9., 17–18., 20–23., 26. és a 31–32. házakat lehetett a korábbi periódusra keltezni (11. század–12. század második fele) (2. kép 2).¹² Az átmeneti időszak (12. század vége–13. század eleje) épületei a 15–16., 27–28., 30., 33., 37. és a 39. ház. Idesorolható továbbá a 29. és a 38. ház is, de ezek már inkább a 13. századi épületek közé tartoznak. A település kései időszakához (12–13. század fordulója–14. század eleje) köthetők a 7., 11., 24–25., 36. és a 42–45. házak. Nem rendelkezett leletanyaggal, így ez alapján pontosabban nem is keltezhető a 10., 12–13., 31., 34–35. és a 40–41. ház. Ezek korszakolásában némiképp majd

segítenek a jelen dolgozatban ismertetett egyéb objektumok.

Adataink szerint az élet folyamatos volt a faluban. A kerámiaanyagban megfigyelhető átalakulás, bizonyos díszítésmódok továbbélése, a főbb edénytípusok változatlan jelenléte, alakjuk fokozatos változása arra utal, hogy mindvégig ugyanaz a népesség élt itt. Ezt a feltevést erősítik meg néhány esetben a házak megújításának nyomai.

Épületek

Az alábbiakban – a 44 Árpád-kori épület egyenként történő bemutatása nélkül – a házaknál tapasztalható főbb jellemzőket, főként a szerkezetre, tetőre, falazatra, bejáratra, padlóra, tüzelőberendezésre utaló jelenségeket ismertettem. Az egyes házak adatait az 1. táblázat tartalmazza.

A jászfényszarui feltáráson – mint a legtöbb Árpád-kori településásatáson – házgödröket, oszlophelyeket, tüzelőberendezéseket és kisebb-nagyobb gödröket lehetett megfigyelni az épületeken belül. Mivel a területen az ásatást megelőzően mezőgazdasági tevékenység folyt, illetve gépi humuszosítást végeztek, nem ismerjük az eredeti járósíntet, így nem lehet meghatározni a földbe ásott objektumok eredeti mélységét sem. A házakra több esetben csak pár centiméteres relatív mélységű házgödrök utalnak. Ennek fényében földbe nem vagy csak kevésbé mélyített építmények is tartozhattak a településhez, amelyek megfigyelésére az előbb említett okok miatt már nem volt lehetőség.¹³

A házak többnyire téglalap vagy négyzet alaprajzúak, illetve alakjuk az említett külső behatások miatt olykor torzult, szabálytalan formát mutat. Hosszabbik oldaluk 2,5 és 4,6 m között változik (átlagosan 3,42 m), míg rövidebb oldaluk 2,1 és 4,2 m közötti (átlagosan 2,91 m) hosszúságú. Amely házak gödreinek oldalhosszúságait ismerjük,¹⁴ azoknak az alapterülete megközelítőleg 5,04 és 19,32 m² között határozható meg (átlagosan 9,98 m²), de még a legnagyobb alapterületű ház (16.) gödrének mérete sem mondható túl nagy.¹⁵ Az épületek hosszanti tengelye legtöbbször északnyugat-délkeleti vagy északkelet-

¹⁰ BÍRÓ-FINTOR-RAUCSIK-WOLF-TÓTH 2013, 27, 37.

¹¹ BÍRÓ 2015.

¹² Az épületek leletanyagának részletes elemzése és keltezése: BÍRÓ 2014, 118–126.

¹³ Eredetileg feltehetően az O-205 S-284 amorf formájú objektum is ház lehetett, amelynek már csak mélyebb részleteit sikerült feltárni.

¹⁴ Nem minden esetben volt lehetőség az egykori épület teljes alapterületének megfigyelésére (pl. 9. ház).

¹⁵ Sabján Tibor rekonstrukciója alapján a feltárt házgödrök méreténél nagyobb alapterülettel számolhatnánk, amennyiben a jászfényszarui házakat egyértelműen veremházként lehetne meghatározni (SABJÁN 1999, 133–139).

1. táblázat. A házak adatai
Table 1. Data of the houses

Ház sorszáma	Hosszabbik oldal (m)	Rövidebb oldal (m)	Alapterület (m ²)	Relatív mélység (cm)	Maximum mélység (cm)	Kemence	Kemence helye	Bejárat	Bejárat helye	Ház betöltése
1. ház	3	2,8	8,4	20	20	T	ÉK	-	-	H,P
2. ház	3,5	2,3	8,05	15	15	?	ÉK	-	-	H
3. ház	3,1	3	9,3	0-10	10	T	ÉNy	-	-	-
4. ház	2,6	2,5	6,5	25-30	30	T	ÉK	-	-	A
5. ház	4,2	3,4	14,28	10-15	15	T	ÉK	-	-	O
6. ház	3,5	3	10,5	5-20	20	T	ÉK	-	-	-
7. ház	3,6	3,1	11,16	15	15	T, K	ÉK	-	-	O
8. ház	3,1	3	9,3	5-10	10	T	ÉK	-	-	O
9. ház	4,2	2,6	10,92	?	?	T	ÉK	-	-	-
10. ház	3	2,8	8,4	17	17	T	ÉK	M	DNy	P
11. ház	3,6	3	10,8	15	15	T	ÉK	M	DNy	P
12. ház	3,7	3	11,1	18	18	T	ÉK	M	ÉNy	É
13. ház	3,4	3,3	11,22	10-18	18	T	DK	M	DNy	É
15. ház	3,5	2,7	9,45	5-20	20	T	ÉK	M	DNy	P
16. ház	4,6	4,2	19,32	20-30	30	T	ÉK	M	ÉNy	O
17. ház	2,4	2,1	5,04	7	7	T	É	-	-	-
18. ház	3,8	3,1	11,78	8-10	10	T	K	-	-	-
19. ház	3,2	2,9	9,28	15-20	20	T	K	-	-	-
20. ház	3,6	2,7	9,72	5-15	15	T	É	-	-	O,P
21. ház	3,6	2,9	10,44	15	15	T	DK	-	-	-
22. ház	3,2	2,9	9,28	20	20	T	ÉK	-	-	-
23. ház	4,2	3,5	14,7	5-20	20	T	ÉK	-	-	P
24. ház	3,6	2,7	9,72	10-20	20	?	?	-	-	-
25. ház	3,5	2,8	9,8	5-25	25	?	ÉK	-	-	-
26. ház	?	2,8	?	10-12	12	T	ÉK	-	-	-
27. ház	3,2	2,9	9,28	20	20	T	ÉK	-	-	-
28. ház	4,05	2,9	11,745	20-30	30	T	ÉK	-	-	-
29. ház	?	3,5	?	30	30	T	ÉK	-	-	O,H
30. ház	?	3,2	?	?	?	-	-	-	-	-
31. ház	3,4	3,2	10,88	35-40	40	T	É	-	-	É
32. ház	3,2	2,9	9,28	20	20	T, K	ÉNy	-	-	A
33. ház	2,9	2,4	6,96	20	20	T, K	ÉK	?	DNy	-
34. ház	3,3	3,3	10,89	20	20	T	ÉK	-	-	-
35. ház	3,2	2,7	8,64	10	10	T	ÉK	-	-	-
36. ház	4,2	3	12,6	10-15	15	?	ÉK	-	-	-
37. ház	4	3	12	15-25	25	T	ÉK	-	-	-
38. ház	3,5	3	10,5	17-22	22	T	DNy	-	-	P,É,H
39. ház	2,5	2,5	6,25	8-15	15	T	É	-	-	-
40. ház	2,5	2,5	6,25	10-15	15	tűzhely	ÉNy	-	-	O,P,É,H
41. ház	3,8	?	?	?	?	?	ÉK	-	-	A,O
42. ház	3,3	3,2	10,56	30	30	T	É	-	-	A,O
43. ház	2,9	2,6	7,54	0-3	3	?	ÉK	-	-	A
44. ház	3,7	2,5	9,25	0-5	5	T, C	ÉK	-	-	O
45. ház	2,9	2,8	8,12	0-10	10	T	ÉK	-	-	-

Jelmagyarázat

Kemence: T = tapasztott, K = a sütőfelület alá köveket helyeztek, C = a sütőfelületbe kerámiát tapasztottak

Bejárat: M = meneteles

Betöltés: H = hamus, P = paticsos, A = agyagos, O = omladékos, É = égett

A betöltésnél csak a fontosabb jelenségek kerültek kiemelésre.

délnyugati tájolású. Minden házra igaz, hogy részben földbe mélyítették, de a nyesett felszínhez mérve egyik sem rendelkezett jelentős mélységgel. A legtöbb épületben különböző méretű és mélységű oszlophelyek voltak megfigyelhetők, ezek azonban feltehetően nem minden esetben tartoztak a ház szerkezeti elemei közé.¹⁶

Szerkezeti megoldások

Két ágasfa a két rövidebb vagy hosszabb oldalon (1., 2., 4., 10., 11., 13., 15., 20., 23., 26., 31., 33., 34., 35., 39., 43., 44., 45. ház) (4. kép 1)¹⁷

A leggyakoribb szerkezeti elrendezés a házak két rövidebb oldalának közepén elhelyezett egy-egy oszlop. Ezek feltehetően ágasfák voltak, amelyek a szelemengerendát tartották, tehát az épületeket valószínűleg nyeregterével fedték. Az oszlophelyek változó méretűek voltak: 15–50 cm átmérőjűek és a padlószinttől számítva 6–80 cm mélyek. A bennük egykor állt oszlopok valódi méretét nem ismerjük. Néhány esetben a házakat metsző objektumok miatt a mélységadatok is esetlegesek. A legtöbb esetben az átmérő és a mélység egyaránt 20–30 cm volt. Csak egy épületnél lehetett megfigyelni egy-egy oszlophelyet a két hosszabb oldal közepén. Itt az előbbihez hasonló szerkezettel számolhatunk, viszont ebben az esetben rövidebb volt a tetőt tartó szelemen. A két ágasfás szerkezet az egész Árpád-kor folyamán jelen volt, de a 18 idesorolható épület között a korai házak dominálnak, és csak négy keltezhető a település kései időszakára. Ehhez hasonló épületek a legtöbb Árpád-kori településen megfigyelhetők, így a párhuzamok felsorolásától eltekintek.

Három ágasfa a ház középtengelyében (3., 6., 16., 18., 32., 38., 40. ház) (4. kép 2)

A három ágasfás szerkezet gyakorlatilag megfelel az előző szerkezeti elrendezésnek, csupán egy további tartóelemmel bővül, amely a két ágasfa között, a ház közepén helyezkedik el. Többnyire

a hosszabb tengely mentén sorakoznak ezek az oszlophelyek, de például a 32. háznál ennek épp az ellenkezőjét tapasztalhatjuk. A jászfényszarui településen ez a második leggyakoribb házszerkezet. Az előzőhöz hasonlóan ez is jelen volt a korai, az átmeneti és a kései időkben is. Hasonlót ismerünk például Lébény–Bille-dombról,¹⁸ Tiszalök–Rázomról¹⁹ és Tiszaeszlárról.²⁰ Tiszaeszláron,²¹ valamint a szeri monostor területén²² olyan épületeket is sikerült feltárni, amelyek tengelyében négy oszlop helyezkedett el egy sorban.

Egy vagy két oszlop az egyik rövidebb vagy hosszabb oldalon (5., 7., 8., 17., 25., 41. ház) (4. kép 3)

Az 5. és a 41. háznál az egyik rövidebb, míg a 7., 17., 25. épületeknél az egyik hosszabb oldalon lehetett megfigyelni egy, illetve a 8. háznál egymás mellett két oszlophelyet. Ebben az esetben valamilyen aszimmetrikus kialakítású tetőre gondolhatunk, de az sem kizárható, hogy a szemközti oldalon is volt egy vagy két tartóelem, amely nem hagyott jól dokumentálható nyomot. Utóbbi esetben vagy a két ágasfás szerkezeti elrendezéssel, vagy egy megújított oszloppal számolhatunk. Kronológiailag ez a csoport is vegyes képet mutat: három korai és két kései épületnél lehetett megfigyelni ezt a fajta szerkezetet.

Egy oszlop középen (9. és 37. ház) (5. kép 1)

Mindössze két esetben lehetett megfigyelni egyetlen oszlophelyet a házgödör közepén. Ez egy másfajta, de a meglévő adatok alapján egyelőre nem rekonstruálható tetőszerkezetre enged következtetni. A 9. a korai, míg a 37. ház az átmeneti periódusra tehető.

Négy oszlop az oldalak közepén és egy középen (30. és 36. ház) (5. kép 2)

Ezt a típust a 36. ház szerkezete szemlélteti a legjobban, de valószínűleg a 30. épület is hasonló elrendezésű. Utóbbinál nehézséget jelent, hogy több későbbi árok is vágja a házat, így csak a megmaradt négy oszlophely helyzete alapján következtethetünk a 36. épületnél tapasztalhatóhoz hasonló szerkezetre. Ilyen épületeket ismerünk többek között Ménfőcsanak–Szeles-dűlőről és

¹⁶ Például az 1. háznál megfigyelhető oszlophely éppen a kemence nyílásával szemben található, így helyzete alapján valamilyen szikrafogó alkalmazásra is gondolhatnánk (WOLF 2001, 133–134; WOLF 2002, 45)

¹⁷ A 4., 11., 13., 26., 31., 34. házaknál nem volt tisztán látható a második oszlophely, de az ásatáson tett megfigyelések alapján nagy valószínűséggel ezek is a két ágasfával rendelkező épületek közé tartoztak. A 15. háznál egy harmadik oszlophely meglétét is feltételezték, de ezt nem lehetett egyértelműen megfigyelni.

A házak fotóit és rajzait a Damjanich János Múzeum munkatársai készítették, az ásatási dokumentáció részét képezik.

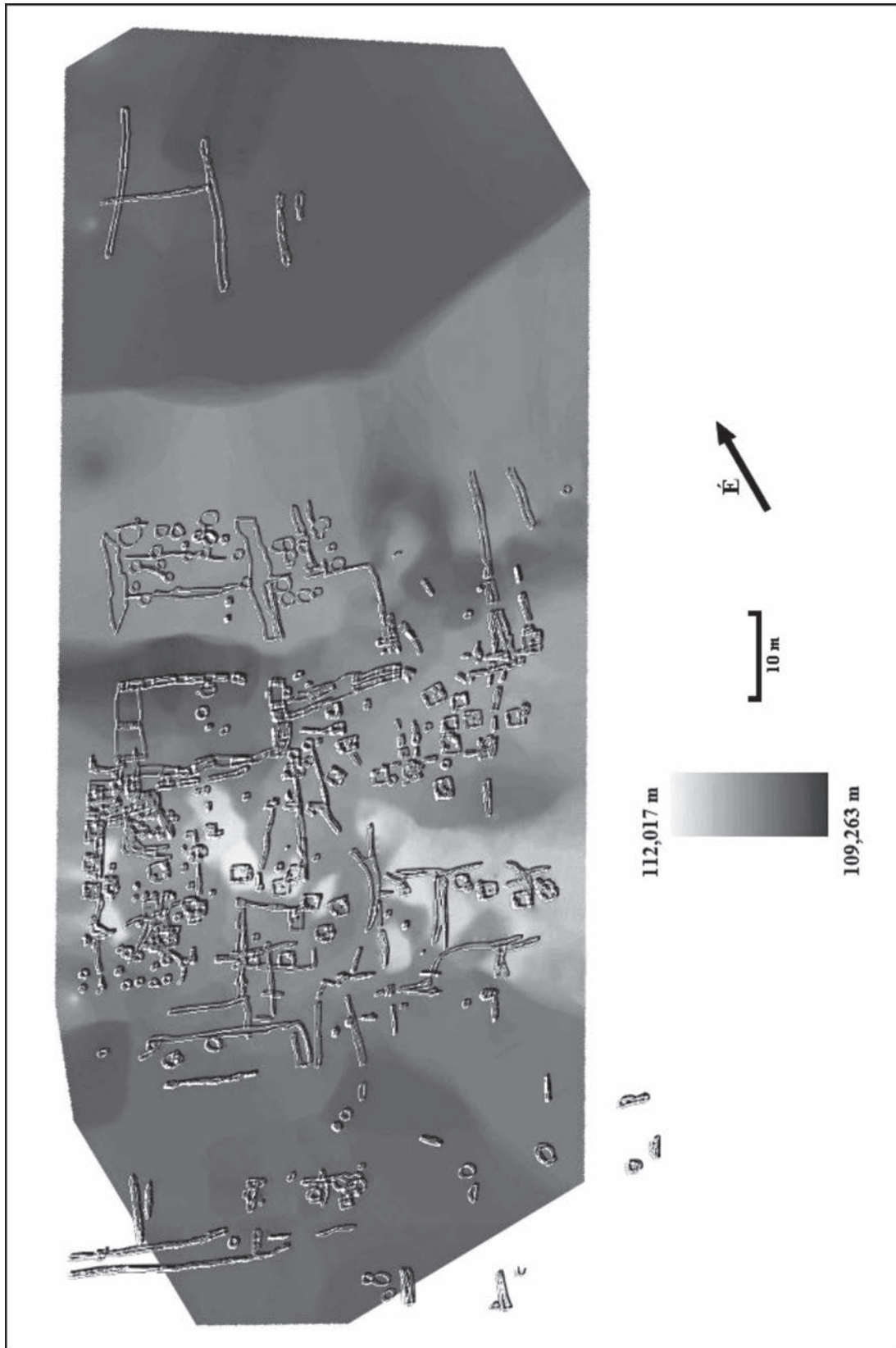
¹⁸ TAKÁCS 1993, 29.

¹⁹ MÉRI 1952, 2. kép.

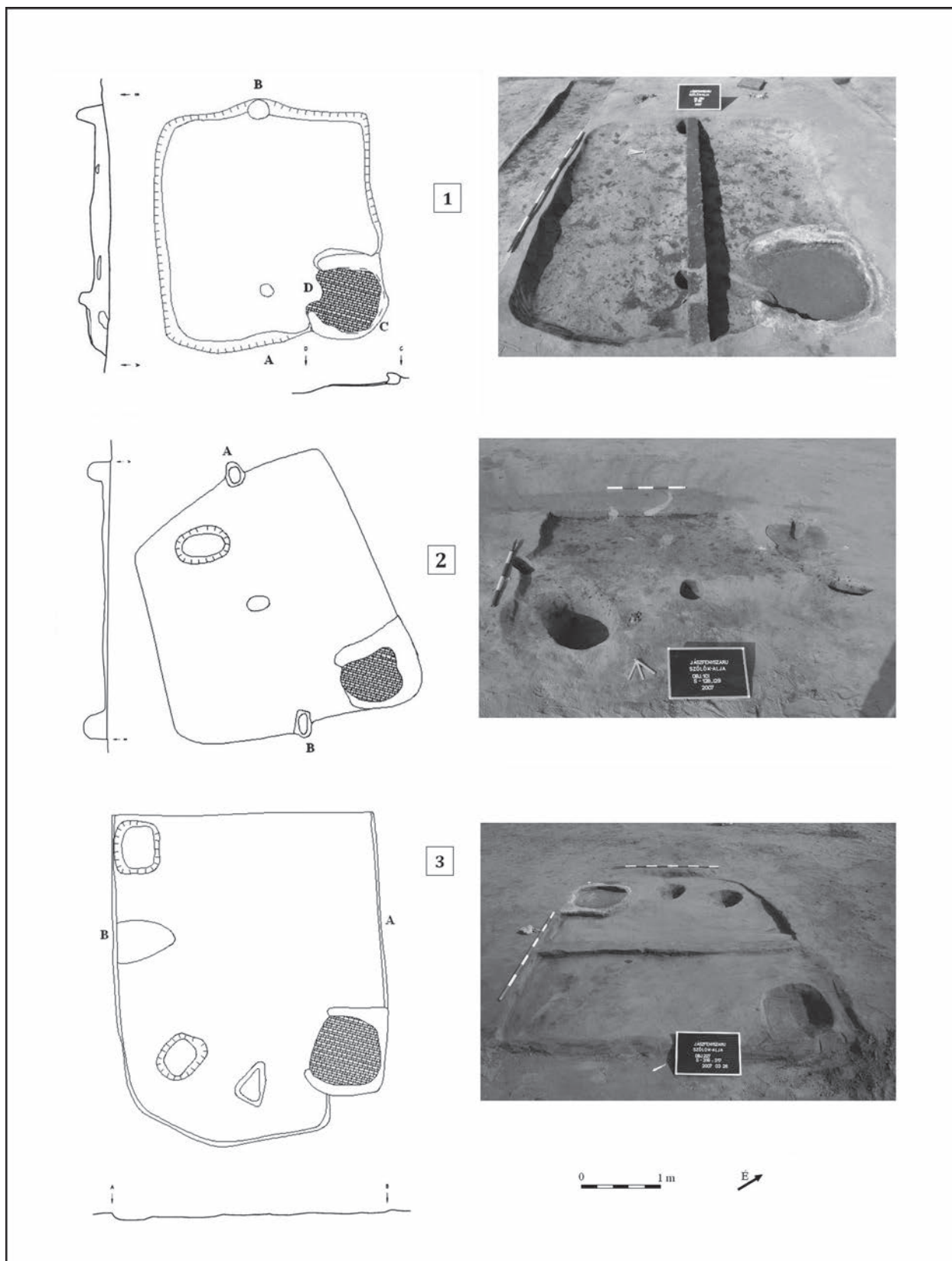
²⁰ KOVALOVSKI 1980, 34–35, 23. rajz.

²¹ KOVALOVSKI 1980, 31, 20. rajz.

²² VÁLYI 1986b, 225.

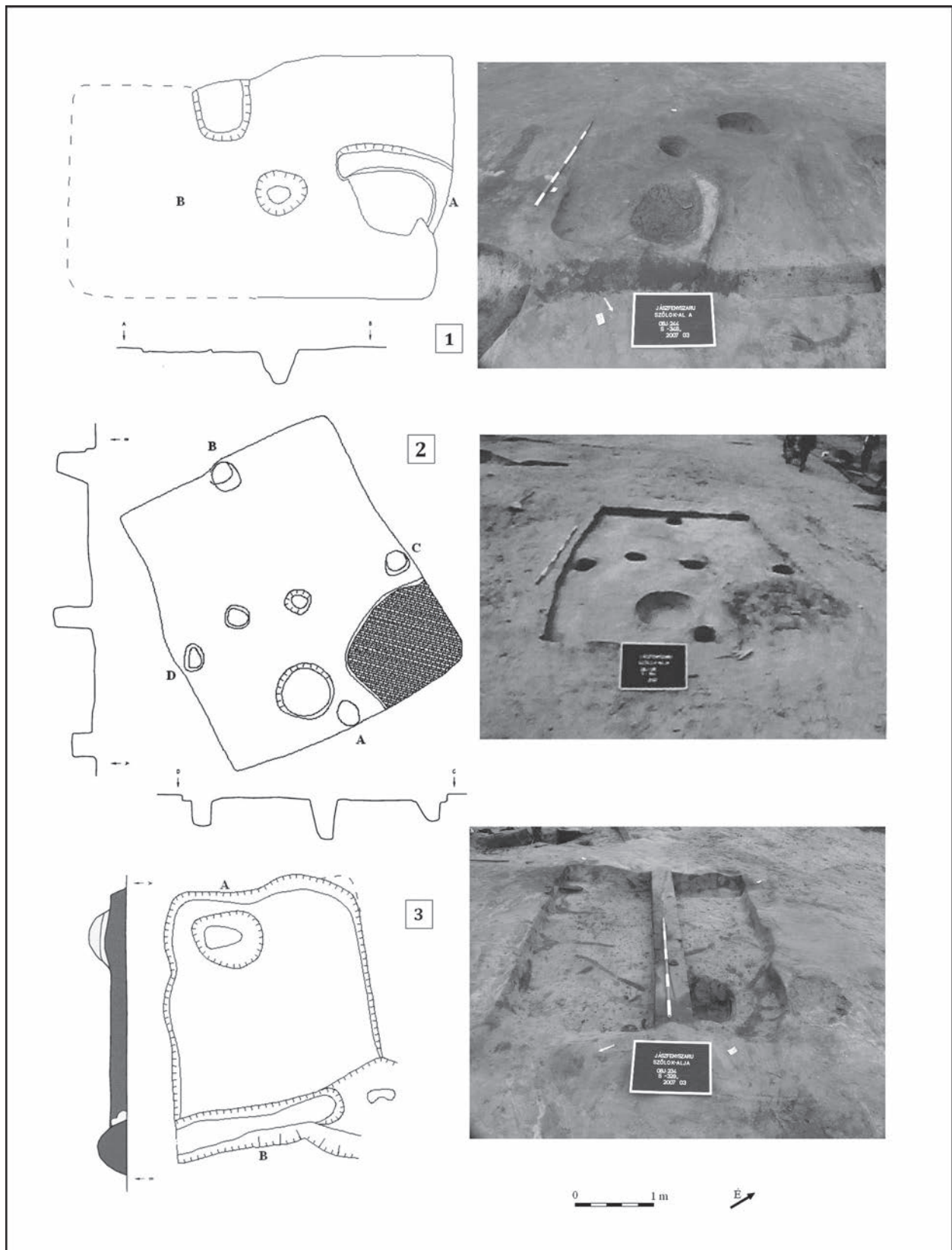


3. kép. Jászfényszaru–Szőlők alja, felszínmodell a feltárt területről
Fig. 3. Jászfényszaru–Szőlők alja, DEM model of the excavated area



4. kép. Jászfényszaru-Szőlők alja. 1: Két ágasfa a két rövidebb vagy hosszabb oldalon (1. ház); 2: három ágasfa a ház középtengelyében (3. ház); 3: egy vagy két oszlop az egyik rövidebb vagy hosszabb oldalon (5. ház)

Fig. 4. Jászfényszaru-Szőlők alja. 1: Two forked ridge poles on the short or the long side (House 1); 2: three forked ridge poles along the house's axis (House 3); 3: one or two posts along the short or long side (House 5)



5. kép. Jászfényszaru-Szőlők alja. 1: Egy oszlop közepén (9. ház); 2: négy oszlop az oldalak közepén és egy közepén (36. ház); 3: oszlop nélküli ház (12. ház)

Fig. 5. Jászfényszaru-Szőlők alja. 1: A post in the middle (House 9); 2: four posts along the sides and one in the middle (House 36); 3: house without posts (House 12)

Lébény-Bille-domb lelőhelyről.²³ Az oldalak mentén és közepén elhelyezkedő tartóelemek valószínűleg felmenő falakra utalnak, amelyek korszorúgerendát tartottak, arra pedig sátoztető támaszkodott. A 12. században több lelőhely esetében is megfigyelhető egy új fal- és tetőépítési eljárás, amely tényleges technológiai-szerkezeti változást hoz. Ennek során „felemelik” a tetőt.²⁴ Ez a háztípus a település életének későbbi szakaszában jelenik meg: a 30. ház a település átmeneti, a 36. ház pedig a kései periódusához köthető. A falak mentén elhelyezkedő oszlopok kapcsán néhány lelőhelyen felmerült a házgödör fával (deszkával) való kibélelésének lehetősége,²⁵ de Jászfényszarun nem került elő erre utaló nyom. Ehhez hasonló, de a középső oszlopot nélkülöző házat tártak fel Ménfőcsanak-Szeles-dűlőn,²⁶ Lébény-Bille-dombon²⁷ és Felsőzsolca-Várdombon.²⁸

Oszlop nélküli házak (12., 28., 29. ház) (5. kép 3)

Három ház esetében egyetlen oszlophelyet sem találtak. Ezek az épületek tehát valamilyen felmenő falazattal rendelkeztek, amely nem igényelte külön oszlopok alkalmazását, és nem hagyott maradandó nyomot. Feltehetően fából készülhettek ezek a házak, de hogy milyen módon (pl. borona- vagy zsilipelt fallal), arra vonatkozóan nem rendelkezünk információval. A tető kialakítása szempontjából itt is nyereg- vagy sátoztetővel számolhatunk. A 12. ház nem keltezhető pontosan, de az ezt vágó korai szabadterei kemenyce alapján valószínűleg a település életének első fázisában állhatott, míg a 28. és 29. épületek már az átmeneti időszakot jelzik.

Egyéb szerkezetek (19., 21., 22., 24., 27., 42. ház)

Ebbe a csoportba kerültek azok az épületek, amelyek valószínűleg a fenti típusok „hiányos” vagy formai változatai, ugyanis csak egy-egy példány került elő belőlük. A 19. háznál az egyik rövidebb oldal sarkában és közepén lehetett megfigyelni egy-egy oszlophelyet. Mivel a 18. épület a 19. ház nagyobb részét megsemmisítette (utóbbit az előbbi pótlására építhették), nem rekonstruálható, hogy pontosan milyen szerkezetű ez az épület. A 27. háznál – a 19. házhoz hasonlóan – az egyik rövidebb oldal sarkában és közepén volt egy-egy

oszlophely, azonban egy további tartóelem állhatott az egyik hosszanti oldal mentén, a sarokban lévő oszloppal nagyjából egy vonalban. Mivel itt is több objektum vágta az épületet, eredeti felépítését nem tudjuk pontosan rekonstruálni. Olyan szerkezeti elrendezést viszont ismerünk más lelőhelyekről, amely a ház közepén lévő egy, illetve a sarkaiban található négy másik oszlopból áll, és amelyet esetenként az oldalak közepén elhelyezett további tartóelemek egészítenek ki. Ugyanez a szerkezeti megoldás a középső oszlopok nélkül is előfordul például Ménfőcsanak-Szeles-dűlőn,²⁹ Felsőzsolca-Várdombon,³⁰ a szeri monostor területén,³¹ valamint Tatabányán.³²

A 42. házban három oszlop kapott helyet: kettő a két rövidebb, a harmadik pedig az egyik hosszanti oldal közepén. Ez az épület valószínűleg a 30. és 36. házhoz hasonló szerkezettel rendelkezett. Meg kell említeni, hogy a 42. ház középső részétől kicsit északra egy 20 cm átmérőjű foltot figyeltek meg. A jelenséget a ház tetőszerkezetének későbbi (utólagos) alátámasztásával magyarázták. Ez utóbbi feltételezés azonban nem igazolható, és statikai szempontból sem valószínű.

A 21. háznál egy oszlophely a rövidebb oldalon, egy pedig középtájt található, azonban nincsenek egy vonalban. A 22. épületben két oszlop állt egykoron, mindkettő az egyik hosszabbik oldal mentén, de nem közvetlenül mellette. A 24. házban több oszlophely is megfigyelhető volt, a szerkezeti elrendezést azonban az ásatáson tett megfigyelések alapján nem lehetett tisztázni. Az utóbbi három épület szerkezetét tehát nem lehet egyértelműen rekonstruálni.

Falazat

Felmenő falazatra elsősorban a betöltésben talált tapasztásmaradvány és omladék alapján következtethetünk,³³ de esetenként az egyes épületek szerkezeti elrendezése is sejteti ezek meglétét. A 44 közül csak 18 ház esetében van adatunk omladékos és paticsos betöltésről. Ezeknél sem mindig egyértelmű, hogy a ház falainak vagy kemencéjének maradványai kerültek-e a betöltésbe. Mindemellett számolni kell azzal a lehetőséggel is, hogy a falakat olyan anyagból, illetve olyan megoldással is készíthették, amely nem hagyott régészetiileg dokumentálható nyomot.

²³ TAKÁCS 1996, 200; 211, 1. tábla 2; 213, 3. tábla 2.

²⁴ RÁ CZ 2014, 172.

²⁵ ŠALKOVSKÝ 2011, 421.

²⁶ TAKÁCS 1993, 29; TAKÁCS 2002, 279, Taf. 5, 4.

²⁷ TAKÁCS 1993, 29.

²⁸ SIMONYI 2003, 114, 6. kép; 116, 9. kép.

²⁹ TAKÁCS 1993, 29.

³⁰ SIMONYI 2003, 113, 4. kép.

³¹ VÁLYI 1986b, 225.

³² A tatabányai házról közölt rekonstrukció alapján itt is nyeregterő használatát feltételezhetjük (VÉKONY 1980, 29).

³³ TAKÁCS 1993, 30.

A két ágasfás épületek közül nyolcnál (1., 10., 11., 15., 20., 23., 31., 44. ház) lehetett megfigyelni paticsos, omladékos betöltést, amely esetleg utalhat az egykori felmenő falak meglétére. A három ágasfás házak közül csak három (16., 38., 40. ház) betöltése tartalmazott omladékos és paticsos. Azon házak között, amelyek csak az egyik oldalon rendelkeztek egy vagy két oszloppal, három épület (5., 7., 8. ház) betöltése volt paticsos, omla-



6. kép. Jászfényszaru–Szőlők alja. 1–2: Vájt és tapasztott kemencék (34. és 20. ház); 3: szabadtéri kemence (3. kültéri kemence)

Fig. 6. Jászfényszaru–Szőlők alja. 1–2: Sunken and plastered ovens (Houses 34 and 20); 3: open-air oven (open-air oven 3)

dékos. A nem rekonstruálható szerkezetű házak közül csak a 21. épület betöltésében találtak paticsosot. A 30., 36. és 42. házak esetében az oldalak mentén, valamint a 19. és 27. épületnél a sarkokban elhelyezett oszlopok miatt már mindenképpen számolnunk kell a felmenő falak meglétének lehetőségével, annak ellenére, hogy az ásatás során nem minden esetben (csak a 42. háznál) jelezte az egykori falak meglétét a betöltésből előkerülő tapasztásmaradvány. Ez viszont arra hívja fel a figyelmünket, hogy biztosan voltak olyan felmenő falú épületek (is) a település házai között, amelyek nem betapasztott vesszőfonatos falazattal rendelkeztek, hanem fából készültek. A korábbi feltételezésekkel ellentétben a fa megfizethető és elérhető volt az Árpád-kori közember számára,³⁴ így egészen valószínű, hogy némelyik házat fából építették.

Bejárat

Az Árpád-kori épületek bejáratát csak ritkán és nehezen lehet megfigyelni. Ezek többnyire meneteles vagy lépcsős kiképzésűek.³⁵ Jászfényszarun a 44 épületből mindössze 7 háznál (10., 11., 12., 13., 15., 16., 33. ház) lehetett többé-kevésbé beazonosítani a bejárat helyét. A bejárat rész minden esetben meneteles kialakítású volt, helye azonban változatos képet mutat még ennél a hét háznál is. Négy épületnél a délnyugati, kettőnél az északnyugati, illetve egynél a délkeleti sarokban alakították ki a meneteles bejáratot. Az Árpád-kori házak többségénél a kemencével átellenes sarokban tételezték fel a bejárat rész meglétét.³⁶ Jászfényszarun a 10., 15. és 33. ház esetében a kemencével átellenes sarokban kapott helyet a bejárat, a 11., 12., 13. és 16. házban pedig a kemencéhez képest az egyik szomszédos sarokban. A Szőlők alján megfigyelhető bejáratok száma csekély, a hozzájuk tartozó épületek pedig felölelik a település korai, átmeneti és kései periódusát is, így nem állapíthatók meg egy-egy időszakra jellemző tendenciák.

Padló

A jászfényszarui épületekben nem lehetett megfigyelni döngölt, letaposott padlót. A legtöbb ház alja egyenes volt – kivéve a bolygatott épületeket –, de szándékosan kialakított padlószintet nem találtak. Nem kizárt, hogy valamilyen anyaggal

³⁴ WOLF 2014, 24.

³⁵ MICHNAI 1981, 227; TAKÁCS 1993, 31; TAKÁCS 1996, 202.

³⁶ TAKÁCS 1993, 31; BENCZE 1999, 21.

(fával, gyékénnyel vagy egyéb szerves anyaggal) letakarták a házak padlóját, hiszen más lelőhelyekről ismerünk ilyen megoldásokat,³⁷ de erre utaló nyomok itt nem kerültek elő.

A házak tüzelőberendezései

Minden ház rendelkezett tüzelőberendezéssel, amelynek sütőfelülete, illetve omladékai legalább részben megmaradtak, vagy égett folt jelezte egykori meglétét. Egyedül a 40. ház esetében van adatunk tűzhelyről, amelynek kb. 30 cm átmérőjű maradványát találták meg. A tüzelőberendezés töredékes állapota miatt az sem kizárható, hogy eredetileg itt is kemence állt, ugyanis az összes többi ház rendelkezett kemencével. A 2., 3., 15., 36. és 43. épületeknél csak az egykori kemencék nyomait lehetett megfigyelni, de a legtöbb háznál viszonylag jó állapotban maradt meg a kemence alsó része. A legtöbb esetben (28) a ház északkeleti sarkában alakították ki, több alkalommal azonban az északi (5), az északnyugati (4), illetve ritkábban a keleti (2), a délkeleti (2) és a délnyugati (2) sarokban is megfigyelhetők voltak a kemencék. A 24. ház esetében nincsen adatunk a kemence pontos helyére vonatkozóan.

Ahol megfigyelhető volt a tüzelőberendezés építési technikája, ott minden esetben tapasztással, illetve részben vájással készültek a szögletes vagy kerekded, ovális formájú, agyagból épített kemencék. Ezeket többnyire úgy alakították ki, hogy egyik oldalukat és hátsó falukat a ház két oldala biztosította, így már csak a nyílásuk és a másik oldaluk felőli falat kellett teljesen megépíteni (6. kép 1–2). Az agyagkemencék általános jellemzői a 11–12. század fordulója és a 14. század közepe közötti időszak épületeinek.³⁸ A kemencék eredeti alakját nem minden esetben lehet meghatározni, de ahol erre lehetőség nyílt, ott a kívül négyszögletes, belül kerekded vagy ovális formájú kemencék dominálnak, míg a kívül-belül kerek vagy ovális formát mutató példányok csak öt házban fordultak elő (11., 15., 17., 32., 42. ház). Majdnem minden kemence rendelkezett szépen kialakított tapasztott sütőfelülettel, de a 7., 21., 23., 33. és 36. házak kemencéinél ezt már nem lehetett megfigyelni. A 7., 32. és 33. háznál a sütőfelület alatt köveket helyeztek el, majd erre építették fel a tapasztott részeket. Ezek a kemencék nem alkottak kronológiailag elhatárolható csoportot a többi tüzelőberendezéshez képest, ugyanis az említett három ház leletanyaga alap-

ján mind egy-egy külön periódust képviselt (korai, átmeneti és kései fázis). A 33. ház esetében őrlőkő-töredékeket használtak a sütőfelület hőtartásának növelésére, míg a 44. ház kemencéjének sütőfelületébe kerámiákat tapasztottak. A 20. ház kemencéjének nyílásánál, a tapasztás végén egy nagyméretű kő került elő (6. kép 2), míg a 23. épület kemencéjében egy őrlőkő-töredéket találtak. A 42. ház kemencéje előtt egy kisebb cölöp-helyet tártak fel, amely szikrafogó meglétére utalhat.³⁹ A kemencék felénél lehetett meghatározni a nyílás irányát, amely a legtöbb esetben (11) a déli, gyakran a keleti (7), ritkábban (4) a délnyugati részen volt megfigyelhető. A kislétföldi Árpád-kori házakban tapasztaltakhoz hasonlóan⁴⁰ az esetek többségében itt is a ház kemencével szemközti, hosszabb oldala felé nézett a nyílás. Több épületben előfordultak különböző méretű hamusgödörök, bár a gödörök másodlagosan is megtölthetők hamuval. Ezek egy része akár későbbi tevékenységre is utalhat, ugyanis több korábbi épület gödrében (10., 13., 31., 34., 35. ház) szabadtéri kemencét alakítottak ki.

Berendezési elemek

Az Árpád-kori házak berendezési elemeinek nyomait csak különösen szerencsés esetekben figyelhetjük meg,⁴¹ mivel a Kárpát-medencei éghajlat nem kedvez a fából vagy egyéb elbomló anyagból készített alkalmatosságoknak. Egyértelműen berendezési tárgyra utaló maradvány Szőlők alján sem került elő, azonban az épületek elemzése során feltűnt, hogy több épületben is (17., 18., 24., 44. ház) megfigyelhető volt két-két nagyobb kerek, olykor enyhén négyszögletesedő gödör, amelyek a ház egyik – többnyire hosszabbik – oldalával párhuzamosan, egy vonalban helyezkedtek el. A gödörök mérete és mélysége páronként – de akár az egyes házakat összevetve is – hasonló volt. Átmérőjük 50–75 cm, mélységük 20–35 cm között változott. Ezekhez hasonló méretű és elhelyezkedésű gödöröket lehetett megfigyelni Tiszaeszlár-Bashalmon a 12. házban.⁴² A gödörök sekély voltuk miatt tárolásra kevésbé voltak alkalmasak, illetve ebből eredően munka- vagy ülgödörként sem voltak előnyösek. A szakirodalomban többnyire ülő- vagy munkagödörként aposztrofált, házon belül elhelyezkedő objektumok kapcsán

³⁹ WOLF 2001, 133–134; WOLF 2002, 45.

⁴⁰ TAKÁCS 1993, 19.

⁴¹ Ilyen kedvező esethez említhető például a borsodi 8. ház (WOLF 2002, 45), illetve a Cegléd határában feltárt, a tatárjárás során elpusztult és leégett 1344. sz. épület (GULYÁS 2014, 31, 33).

⁴² KOVALOVSKIZKI 1980, 34–35, 23. rajz.

³⁷ VÁLYI 1986b, 234.

³⁸ TAKÁCS 1993, 21; TAKÁCS 2002, 282.

Rácz Tibor Ákos jegyezte meg, hogy ezek több veszélyforrást és plusz munkát jelentettek a házon belül, mint amennyi kényelmet nyújtottak. Felvetette, hogy sokkal praktikusabb lett volna egy fatuskót vagy követ alkalmazni ülőalkalmatosságként.⁴³ Észrevétele logikus és elfogadható, így a jászfényszarui épületekben megfigyelhető, a ház hosszanti oldala mentén, egy vonalban elhelyezkedő, azonos méretű, sekély gödrök kapcsán megfogalmazódott bennem a gondolat, miszerint ezekbe esetleg nagyobb fatuskót helyezhettek. A 20–35 cm mélységű gödör lehetővé tette, hogy stabilan beleállítsanak egy fatuskót, amely önmagában ülőalkalmatosságként funkcionálhatott, illetve a két szemközti tuskó és egy vagy több falap (deszka) együttes használatával egy tárolásra, munkára vagy éppen fekvőhelynek is alkalmas felületet hozhattak létre. Ez egyelőre természetesen csak hipotézis, mivel maguknak a feltételezett faelemeknek a nyoma nem maradt meg. Az említett gödrök elhelyezkedése azonban semmiképpen sem tekinthető véletlenszerűnek.

*

A fentiek alapján jól látható, hogy az Árpád-kor sokkal változatosabb képet mutat az épületek tekintetében, mint ahogyan azt a kutatás sokáig feltételezte.⁴⁴ A már jól ismert, de korántsem kizárólagosan jelen lévő, ágasfás-szelemen szerkezetű, változó mértékig földbe mélyített házak mellett – amelyek sokszor önmagukban is nagy formai változatosságot mutatnak, akár egy-egy kulturális és földrajzi egységen belül is⁴⁵ – több szerkezeti forma is megfigyelhető.⁴⁶ Az egyes háztípusok a jászfényszarui (és több más Árpád-kori) lelőhely esetében nem rajzolnak ki egy egyértelműen levezethető fejlődési sort. Gyakran egy időben vannak jelen, illetve némelyik házforma akár több évszázadon keresztül is használatban lehetett. A szerkezetük alapján felmenő fallal rendelkező épületek, amelyeknek a betöltése nem tartalmazott tapasztott sövényfalra utaló maradványokat, fából épülhettek. Ugyanígy földfelszíni házakat is építettek fából – zsilipelt, boronafalas vagy egyéb megoldással.⁴⁷ Földfelszíni épületekkel a 10. századtól kezdve számolhatunk. Ezek többsége nem a társadalom kiváltságos tagjainak szolgált lakhelyül,⁴⁸ tehát semmi nem zárja ki esetleges jászfényszarui

jelenlétüket. Nyomaikat azonban – ha voltak – a gépi humuszolás eltüntette.

A Szőlők alján megfigyelt különböző épülettípusoknál néhány szerkezeti elem többnyire hasonlóságot mutat. Így általánosságban elmondható, hogy a lakók a meneteles kialakítású bejáraton keresztül jutottak be a házba. A bejáratokkal átlósan szemben vagy az egyik szomszédos sarokban kapott helyet a vájt-tapasztott kemence, amelynek szintén tapasztott sütőfelületét ritkábban kővel vagy kerámiával rakták ki. Az épületben kiásott, különböző mélységű gödrök a bent végezhető munkák megkönnyítésére, de akár tárolásra is szolgálhattak. A házak kialakítását, belső elrendezését tekintve jó párhuzamként említhető a Méri István által feltárt tiszalök-rázomi Árpád-kori település, ugyanis mind a házak formája, mind a kemencék és az oszlophelyek elhelyezkedése sok hasonlóságot mutat.⁴⁹ A házak tájolása, a kemencék helye, kialakítása, formája, még a házgödrök mérete is szinte teljesen azonos, főként a két ágasfás házak esetében. Hasonló képet mutatnak a Kárpát-medencéből ismert kora középkori épülettípusok⁵⁰ és a Szigetszentmiklós-Üdülő-soron feltárt épületek is.⁵¹ Számos további, hasonló jellegű Árpád-kori települést lehetne párhuzamként megemlíteni: többek között a házainak egyik csoportjával szintén hasonló sémát mutató Kána falut,⁵² Ménfőcsanak–Szeles-dűlőt, Lébény-Bille-dombot,⁵³ Orosháza–Nyíri-dűlőt⁵⁴ vagy az M0-ás autópálya és a 4-es számú elkerülő főút nyomvonalán feltárt teleprészleteket.⁵⁵

Településszerkezet

A falu térbeli elhelyezkedése a felszínmodell tükrében

A térinformatikai módszerek egyre nagyobb szerepet kapnak a régészeti munkálatok során.⁵⁶ Egy-egy program segítségével összetett feladatokat lehet viszonylag egyszerűen és gyorsan elvégezni, ezáltal pedig olyan információkhoz juthatunk, amelyek ezen alkalmazások használata nélkül talán elkerülnék a figyelmünket.⁵⁷

A Szőlők alján 2007-ben végzett feltárás során bemért pontok közel tízezres adatbázist képez-

⁴³ RÁCZ 2014, 168.

⁴⁴ Az Árpád-kori népi építéssel kapcsolatban Wolf Mária sorakoztat újabb fontos adatokat: WOLF 2014.

⁴⁵ TAKÁCS 1993, 32; TAKÁCS 1996, 199–201; ŠALKOVSKÝ 2011, 420.

⁴⁶ RÁCZ 2014, 145.

⁴⁷ WOLF 2014, 30.

⁴⁸ WOLF 2014, 37.

⁴⁹ MÉRI 1952, 58–59.

⁵⁰ ŠALKOVSKÝ 2001; ŠALKOVSKÝ 2011.

⁵¹ ÍRÁSNÉ MELIS 1992, 62, 4. kép; 63, 5. kép.

⁵² TEREI 2010a, 249; TEREI 2010b, 88, 92, 89, 7. ábra.

⁵³ TAKÁCS 1996.

⁵⁴ LUKÁCS 2014, 108.

⁵⁵ RÁCZ 2010; RÁCZ 2014.

⁵⁶ Árpád-kori településkutatásban pl. RINGER–SZÖRÉNYI 2011.

⁵⁷ RINGER–SZÖRÉNYI 2011, 512.

nek.⁵⁸ Ennek segítségével viszonylag pontos felszínmodellt lehetett készíteni, amelyen jól láthatók a terület egyes részei közti szintkülönbségek (3. kép).⁵⁹ Az egyes objektumok könnyebb beazonosítása érdekében a kész domborzatmodellre illesztettük a feltárás felszínrajzát (1. kép). Ahogyan az sok esetben megfigyelhető,⁶⁰ itt is a víz közelében telepedtek le az emberek, egy homokdomb hátára. A Zagyva és kisebb ágai ma is ott kanyarognak Jászfényszarunál, de korábban voltak vízjárta, szinte lápos területek. Az első katonai felmérés térképén még megfigyelhetők a Szőlők aljától északra elterülő vizes sávok (7. kép 1), amelyeket összefoglaló néven „Só mocsárként” jelöltek a második és a harmadik katonai felmérés térképein (7. kép 2–3). Ebből a környezetből emelkedett ki 2,7 méteres szintkülönbséggel az Árpád-korban is lakott homokhát. A felszínmodellen egyértelműen kirajzolódnak a világosabb árnyalattal jelölt magasabb részek, ahol az objektumok többsége található. A legmagasabb részeken figyelhető meg a telepjelenségek sűrűbb csoportja.

Hogy Szőlők alján mennyire kapott hangsúlyt a magasság és az egybefüggő településstruktúra, az jól látható a képen, a település északi objektumcsoportjánál (3. kép). Amennyire lehetett, kihagyták a két magasabb rész között húzódó alacsonyabb sávot, és a következő gödröket, árkokat már a magasabban fekvő térszínen alakították ki.

Házsorok és utca a jászfényszarui Árpád-kori faluban

A Szőlők alján végzett megelőző ásatásig, illetve az így nyert eredmények feldolgozásáig nem volt egyértelmű, hogy pontosan milyen jellegű település állt itt egykor. A tárgyalt lelőhelyet Selmeczi László korábban „csupán egy tanyaszerű gazdasági egység nyomaiként” írta le. Véleményét – érthető módon – a dolgozat elején már említett, szomszédos Árpád-kori lelőhelyek közelségére alapozta.⁶¹ Az ismertett falurészlet kiterjedése alapján azonban érzékelhető, hogy egy viszonylag nagy területű, hosszú életű Árpád-kori falu nyomait sikerült feltárni. Tehát elvethetjük, hogy ez csupán egy kisméretű, jelentéktelen, *ad hoc* módon létrejött gazdasági egység lett volna. Bár a 44 épület nem egy időben állt, periódusonként

is legalább tíz-tizenöt házzal számolhatunk a megismert településrészleten. A falu feltáratlan részének kiterjedése egyelőre ismeretlen, így nem tudhatjuk, hogy még hány további ház állhatott a település egyes periódusaiban.

A jászfényszarui település szerkezetét tekintve szembevetendő, hogy az objektumok többsége egy északnyugat–délkeleti sávban található, amely a felszínmodell alapján egybeesik a legmagasabbban húzódó területtel (3. kép).⁶² Az egyes házak elhelyezkedése sem esetleges, hanem sok esetben kifejezetten rendezett képet mutat. A korai épületek többsége nagyjából egy északnyugat–délkeleti vonalba rendeződve követi a magasabb rész déli ívét (26., 23., 5., 6., 8., 3. ház), egy részük pedig ettől a vonaltól néhány méterrel délebbre (22., 21., 17., 20., 19., 18., 4., 1., 9., 2., 3. ház), illetve a településrészlet északkeleti részén található (32., 31. ház). Az északnyugat–délkeleti házsorra merőlegesen a szelvény nyugati szélé mentén egy másik házsor is kirajzolódik (22., 26., 29., 27., 30. ház), amelynek északi épületei már az átmeneti időszakokra tehetőek. Ennek az időintervallumnak a többi háza a települési centrum délnyugati (15., 17. ház) és északkeleti részein állt (39., 38., 33., 37. ház). A kései periódus lakóépületei aránylag jól illeszkednek a korábbi házak által „előrajzolt” északnyugat–délkeleti házsorba (24., 25., 7., 11. ház), illetve újabb házsorokat alkotnak ezzel párhuzamosan (44., 42. ház) valamint merőlegesen (42., 43., 45. ház) a falu északkeleti részén. Erre az időszakra keltezhető a 36. ház is, amely az előbbiektől valamivel keletebbre található a korábbi időszakokban is lakott területen.

Az előbbieket alapján egyértelműen kirajzolódik egy nagyjából északnyugat–délkeleti irányú sáv, amelynek szélessége 17 és 33 méter között változik. Itt tehát egy beépítetlen, házsorok által szegélyezett utca meglétével számolhatunk.⁶³ Az utca létezését az is alátámasztani látszik, hogy az érintett területen az eddigi eredmények alapján nem található az épületekkel azonos korú objektum, tehát egy üres sávról van szó. A fentiek alapján az utca déli és északi oldalát képező házak nem mind álltak egy időben, soros elhelyezkedésük az érintett sáv mentén mégis kirajzolja az utca vonalát. Ez szintén azt támasztja alá, hogy ezen a részen egy a kora Árpád-korban kialakított és több generáción át létező utcasáv húzódott, amely fontos szempont volt a későbbi házak építési helyének megválasztásában is. Itt

⁵⁸ Az adatbázist az Archeodata 1998 Bt. készítette, és a Damjanich János Múzeum engedélyével került felhasználásra.

⁵⁹ A felszínmodell létrehozásában dr. Mucsi László és Tobak Zsolt voltak segítségemre. Munkájukat ezúton is köszönöm.

⁶⁰ Többek között Pácín-Alharasztton (RINGER–SZÖRÉNYI 2011, 503).

⁶¹ SELMECZI 2011, 37.

⁶² Gyakorlatilag ugyanezt a magas térszíni elrendeződést tapasztalhatjuk Pácín-Alharasztton (RINGER–SZÖRÉNYI 2011, 511).

⁶³ BÍRÓ 2013a, 147, 157; BÍRÓ 2013b, 9, 33–35; BÍRÓ 2014, 115.

tehát a régészeti és a térinformatikai módszerek együttes alkalmazása világított rá, hogy már a település korai periódusában feltételezhető egy utca (zsákutca?) megléte. A házak – a falu életének több periódusán át – ehhez igazítva helyezkedtek el, és az egyes családoknak valószínűleg megvolt az állandó területük (portájuk?), ahol építkeztek. Rögzített telekhatárookra következtethetünk bizonyos házak megújításából is. A 17. házat a 16., a 19. házat a 18., míg a 27. épületet a 29. váltotta. Ezek a lakóházak a korábbiak helyén épültek fel, ami némi terep-előkészítést igényelt. Ha „szabad” lett volna a mozgás a településen belül, ugyan miért szántak volna időt és energiát arra, hogy a korábbi területet beépíthetővé tegyék, ahelyett, hogy néhány méterrel arrébb húzták volna fel az új házat?

A rendezett településstruktúráról árulkodó adatok azért fontosak, mert az így létrejött falukép, településszerkezet jelen esetben nem igazolja a Méri István nyomán⁶⁴ meghonosodott, azóta többek által általánosan és kizárólagosan elfogadott településképet, amely szerint a kora Árpád-kori települések laza szerkezetűek, szórtak voltak, és házaik egymástól távol, rendszertelenül helyezkedtek el. Az utca nyugati folytatása kérdéses, a feltárt objektumok elhelyezkedése alapján azonban valószínű, hogy keleti irányban továbbhaladt. A korábbi térképeket, így az első és második katonai felmérést, valamint id. Bedekovich Lőrinc alkotását tanulmányozva feltűnik egy út – Bedekovich térképén ez Hatvani út néven szerepel –, amely északkelet-délnyugati vonalban halad Szőlők alja déli, délkeleti határai mentén (7. kép 1–2, 4). Bár az említett három térkép 18–19. századi viszonyokat tükröz, nem kizárt, hogy korábban is futott itt valamilyen út, amelyre az Árpád-kori falulakók északnyugat-délkeleti irányú utcájukon körülbelül 500 métert kelet felé haladva éppen kijuthattak.

A kutatás jelenleg három Árpád-kori falutípust különít el: a Méri-féle szórt települést, a tanyaszerű településeket és a szabályos elrendezésű, utcás falvakat.⁶⁵ Az előbbieken alapján ez a település nem sorolható a Méri-féle szórt települések közé, ugyanakkor a házak száma és egymáshoz való közeli elhelyezkedése miatt tanya- vagy szállásszerűként sem lehet leírni. Teljesen szabályos elrendezésről ugyan nem beszélhetünk, de a kimutatható utca és a házsorok alapján a kutatás jelenlegi fázisában a rendezett, utcás falvak közé lehet sorolni.

Egyes Árpád-kori falvaknál tapasztalható, rendezett településszerkezetről nem csak a mostani eredmények, hanem más Árpád-kori településeken végzett feltárások, illetve a történeti források is tanúskodnak. A területi osztás csirái nem csupán a korszak végén, hanem már 10–11. századi településeken is megfigyelhetők – jó példa erre Ménfőcsanak–Szeles-dűlő.⁶⁶ Kiskunfélegyháza–Amler-bányán különböző típusú, félig földbe mélyített Árpád-kori épületeket tártak fel, amelyek többsége egy északkelet-délnyugati irányú, utcás rendbe illeszkedett. A házak két sort alkottak, és ettől a két házsortól délre helyezkedett el további két épület. A két csoport közötti viszony nem volt megállapítható, mert a köztük lévő területet elpusztították a földkitermelés során.⁶⁷ Házsoros és utcás elrendezés főként késő Árpád-kori telepfeltárásokon volt megfigyelhető. Többek között Dunaújvárosból ismertek házsorok,⁶⁸ valamint Veregyház-Ivacson vélték felfedezni ilyen módon rendezett épületeket.⁶⁹ Az utóbbi lelőhely esetében Takács Miklós szerint nem beszélhetünk egykorú házsorról, mivel egyes házakat egymásba ástak.⁷⁰ Ez a jelenség azonban arra is utalhat, hogy – mint azt a jászfényszaru házaknál is láthattuk – a korábbi ház helyén építették fel az új épületet. Tehát az újabb házak kialakításakor az utcához igazodtak, illetve figyelembe vették a már kialakult települési rendet. Szintén házsorokat tártak fel Kecskemét-Kiscsukás 44/II/2. lelőhelyen. 40–50 méter hosszán alkottak házsort a Cegléd-Madarászhalmon talált épületek.⁷¹ Szeren is sikerült feltárni két, egymással L alakban érintkező, sorba rendeződött négy-négy nagyobb, bonyolultabb szerkezetű épületet, amelyeket a 11. század közepe és a 12. század közepe közé lehetett keltezni.⁷² Utca meglétére is több adattal rendelkezünk. Így többek között a Tiszafüred-Morotvaparton feltárt falut egy út osztotta ketté.⁷³ Három házsor került elő Szigetszentmiklós-Üdülősoron,⁷⁴ illetve derékszögben megtörő házsort figyeltek meg Lébény-Bille-dombon.⁷⁵ Északnyugat-délkeleti irányú, 8 méter széles, 130 méter hosszú utcát, valamint abból délkeleti irányban leágazó három

⁶⁶ TAKÁCS 1993, 40; TAKÁCS 1996, 207.

⁶⁷ GALLINA-MOLNÁR 2004, 537; GALLINA-GULYÁS-MOLNÁR 2014, 321.

⁶⁸ BÓNA 1973, 80.

⁶⁹ MESTERHÁZY 1983, 147.

⁷⁰ TAKÁCS 2010, 14.

⁷¹ GULYÁS 2007, 52.

⁷² VÁLYI 1986a, 123.

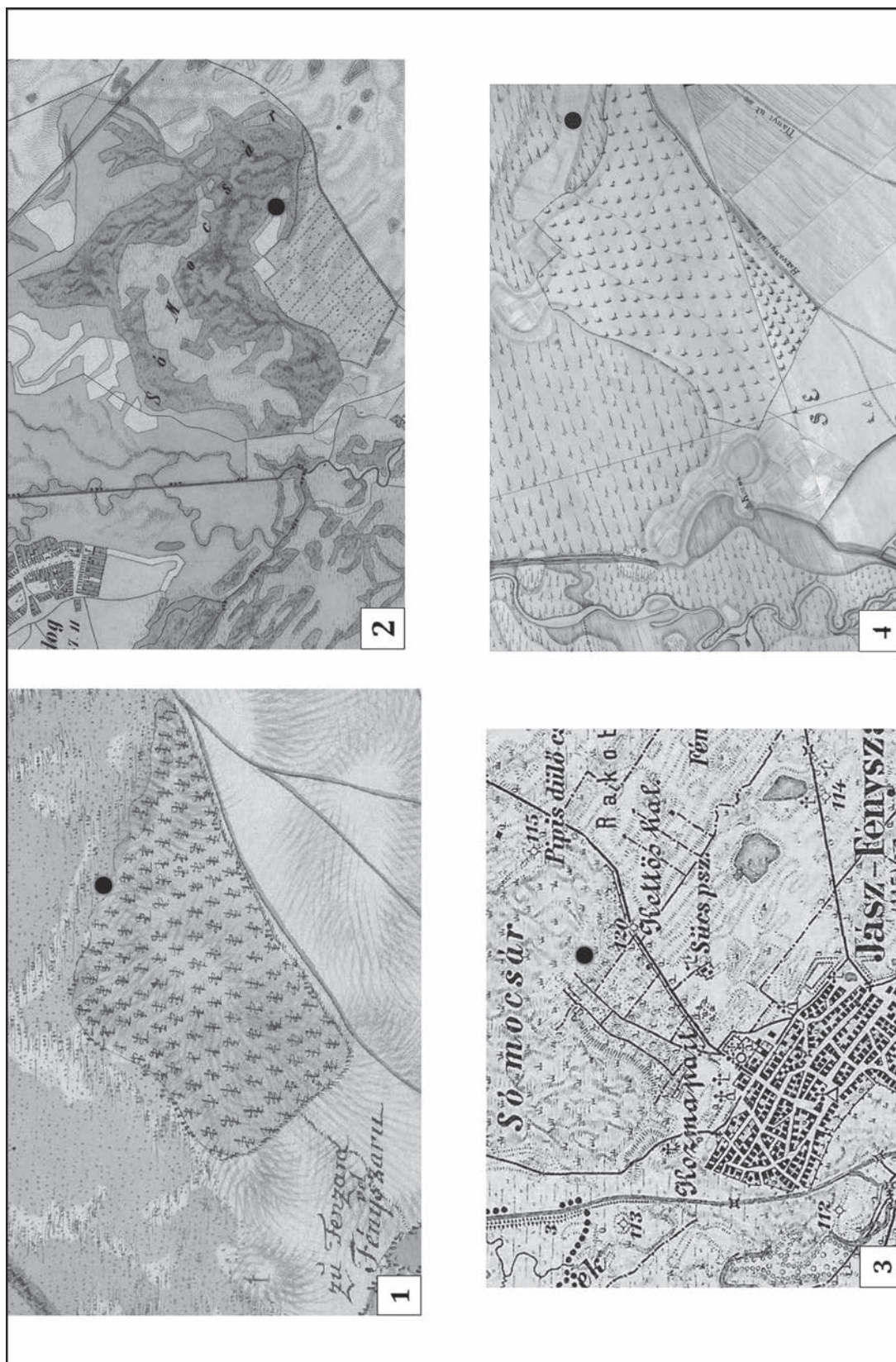
⁷³ LASZLOVSKY 1991, 351.

⁷⁴ IRÁSNÉ MELIS 1992, 41.

⁷⁵ TAKÁCS 1996, 216, 6. tábla; ugyanez a rajz: TAKÁCS 2010, 19, 11. ábra.

⁶⁴ MÉRI 1952.

⁶⁵ TAKÁCS 2010, 14–18.



7. kép. 1: Szőlők alja az első katonai felmérésen (1763–1787) <http://mapire.eu/hu/map/collection/firstsurvey/?zoom=6&lat=47.89035&lon=14.76556> (2015. 03. 22.);
 2: Szőlők alja a második katonai felmérésen (1806–1869) <http://mapire.eu/hu/map/collection/secondsurvey/?zoom=6&lat=46.81258&lon=18.42373> (2015. 03. 22.);
 3: Szőlők alja a harmadik katonai felmérésen (1869–1887) http://mapire.eu/hu/map/hkt_75e/?zoom=5&lat=46.71155&lon=18.14058 (2015. 03. 22.);
 4: Szőlők alja id. Bedekovich Lőrinc térképén (1791) <http://idbedekovichlorinterkepei.hu> (2015. 03. 22.)

Fig. 7. 1: Szőlők alja on the map of the First Military Ordnance Survey (1763–1787); 2: Szőlők alja on the map of the Second Military Ordnance Survey (1806–1869);
 3: Szőlők alja on the map of the Third Military Ordnance Survey (1869–1887); 4: Szőlők alja on Lőrinc Bedekovich sr.'s map (1791)

mellékutcát tártak fel Rákospalota-Újmajor lelőhelyen. A főutca két oldalán szabályos telekosztást tudtak megfigyelni. A falu használati ideje a 12. század második fele és a 13. század első fele közötti időintervallumra tehető.⁷⁶

A rendezett szerkezetű, soros-utcás falu legkorábbi nyomai már a honfoglalás előtti településállományban is megfigyelhetők. Ennek a településtípusnak a kifejlődése és elterjedése a megszállású feudalizmussal, a jobbágytelek-rendszer kialakulásával kapcsolható össze. Az utca vonala nem mindig tekinthető szabályosnak, mivel alkalmazkodik a domborzati és egyéb természeti adottságokhoz, továbbá a fontosabb épületekhez (vár, templom) is igazíthatják. Az oklevelek különlegesebb utcákról, így körkörösön, kerek sorban vagy körben elhelyezkedő utcákról is beszámolnak.⁷⁷ A szabályos alaprajzú falvaknál mindig fontos szerepet játszott az utca, amelynek irányához az épületeket igazíthatják. Az *utca* szó oklevelekben előforduló latin formái (*platea, contrata, vicus, linea, ordo, via*) utalhatnak az adott település formájára. A 14–15. századi települések gyakran csak egy utcával rendelkeztek, de már korán megjelentek a többutcás falvak is. A jász és a kun szállásokon szintén hoztak létre utcákat a 14. század folyamán. Az Árpád-házi királyok kora után Károly Róbert idejében általánosnak tekinthetők az utcás falvak. Ezt a király által kivetett „kamara haszna” adó nem is jól mutatja, a király 1336-os oklevele szerint ezt az adót ugyan is az utcára nyíló kapuk után vetették ki.⁷⁸

Árkok és egyéb objektumok

Az egyéb objektumok további vizsgálatot igényelnek, így most csak a településszerkezet szempontjából különös fontosságú telepjelenségeket, elsősorban az árkokat, karámokat, illetve a házak közelében található vermeteket és kültéri kemencéket mutatom be röviden. Az egyéb objektumok kapcsán fontos megemlíteni, hogy egyetlen kút sem látott napvilágot az ásás során, sem az Árpád-kor, sem pedig a korábbi korok idejéből.⁷⁹ Ennek fényében vagy a környezetben fellelhető természetes vizek biztosították

a vízszükségletet, vagy a faluhoz tartozó kút/kutak a még feltáratlan területeken helyezkednek el.

Árkok

Az árkok Árpád-kori falvaink gyakori objektumai. Különböző funkciójukat illetően Méri István munkáját vehetjük alapul.⁸⁰ A teleprészleten viszonylag nagy számban előforduló árkok és árokrendszerek a szuperpozíciók alapján néhány esetben korábbiak, illetve az esetek többségében későbbinek mutatkoztak az Árpád-kori épületeknél. Csak egy ároknál (O-68 S-82) valószínűsíthető, hogy egykorú a környező házakkal, illetve leletanyaga alapján még a településrészlet déli szélén húzódó kettős árokrendszer létezhetett ezzel egy időben. Nehézséget okoz, hogy több olyan árok is található a házak közvetlen környezetében, amelyek szuperpozíció és/vagy lelet híján nem nyújtanak biztos keltezését (pl. O-245 S-348, O-163 S-223 stb.). Ugyanakkor némely ároknál (pl. O-190 S-262) éppen a túl sok szuperpozíció, illetve a kevert leletanyag miatt problémás a relatív időrend felállítása. Ezért úgy vélem, érdemes a kronológiát elsősorban a szuperpozíciókra, nem pedig az árkokban talált leletekre alapozni.

A településszerkezet szempontjából a 4. és az 1. ház között húzódó O-68 S-82-es árkot fontos megemlíteni (1. kép). Ez a 20–21 cm relatív mélységű, 30 cm széles árok meredek oldalfalaival, teknős aljával a dokumentációban vízelvezető árokként szerepelt. A feltételezés elfogadhatónak tűnik annak fényében, hogy az árok éppen merőleges a dombhátra, így nagyobb zivatar idején ennek segítségével elvezethették a lejtőn lezúduló esővizet a két ház között. Az árok a házaktól 2–2 méter távolságra, a házoldallal párhuzamosan helyezkedik el, így telekhatár szerepét is betölthette. Az eredeti járószintet nem ismerjük, ezért az árok teljes mélységét és a felszínen mérhető szélességét nem lehet meghatározni. Nem dönthető el biztosan a funkció kérdése sem. Portakerítésre utaló árkok, árokrendszerek több lelőhelyről ismertek.⁸¹

A korai időszakra tehető leletanyaggal rendelkező O-1 S-1 árok. Az O-1-es árokhoz viszo-

⁷⁶ BENCZE 1999, 23–24.

⁷⁷ MAKSAY 1971, 91–110.

⁷⁸ SZABÓ 1969, 132–140.

⁷⁹ Sem Ménfőcsanak–Szeles-dűlőn, sem Lébény–Bille-dombon nem akadtak a 10–11. század fordulójá elé keltezhető, így a településekhez köthető kutak nyomára, habár utóbbi lelőhelyen későbbi kutakat sikerült feltárni. A korábbi települések lakóit valószínűleg a közeli természetes vízfolyások látták el (TAKÁCS 1996, 199).

⁸⁰ MÉRI 1962.

⁸¹ Többek között Hejőkeresztúron (WOLF 1999, 166–167) és Rákospalota-Újmajor lelőhelyen (BENCZE 1999, 23–24) sikerült feltárni tisztán kirajzolódó, portakerítésként értelmezhető árokrendszereket.

nyitott helyzete alapján feltehetően ennek az árokrendszernek a másik vonalát alkothatta az O-3 S-3, 4, 5 és az O-2 S-2 árok is. Ezek talán már a település déli határát jelölik. A sok árok között leginkább az O-175 S-239 és O-174 S-238 árok, illetve az előbbi egyes ágai keltezhetők. Ez az árokrendszer ugyanis olyan épületeket vágott, amelyek leletanyaguk alapján biztosan a késő Árpád-korra keltezhetők (7. és 44. ház). Ehhez az árokhoz tartozhatott nyugat felől az O-60 S-88 árok, amelynek nyugat felé nyúló ága az O-41 S-51-es árok. Az O-175 S-239-cel párhuzamosan fut az O-45 S-55, O-89 S-111 és S-123 alkotta árok, amely iránya alapján feltehetően az O-169 S-235-ös árokban folytatódik. A településrészlet nyugati szélén az O-117 S-158 és S-157, illetve ennek folytatása, az O-63 S-76 árok egy hosszú, északkelet-délnyugat irányú árkot alkot, amely a 22. és 26. korai, illetve a 27. és 30. átmeneti periódusból származó házakat vágja. Ezek tehát minden bizonnyal a település átmeneti, illetve kései periódusa után létesültek. Elhelyezkedésük, valamint négyszögletes területeket elkerítő alakjuk alapján feltehetően határoló szerepet tölthettek be. A többi árokkal kapcsolatban csak relatív időrendet állapíthatunk meg. Így a településrészlet északkeleti részén található O-128 S-170-es árkot vágja az O-127 S-169, O-163 S-223 és az O-134 S-181, illetve az O-135 S-183 árok, amelyek a 40. házon is keresztülfutnak, míg az O-126 S-168-as árkot az O-141 S-191-es árok metszi. Elhelyezkedése alapján feltételezhetjük, hogy az O-149 S-203-as, illetve S-404-es árok egy időben létezett, vagy legalábbis összefüggésben lehetett az 1. karámmal. A falurészlet északi részén húzódó északnyugat-délkeleti irányú árkok, amelyek déli vége egy vonalban található a 2. karám nyugati és keleti, valamint az 1. karám nyugati oldalával, helyzetük alapján eredetileg a 2. karámhoz csatlakozhattak. A település centrumának nyugati részén, a 2. karám nyugati oldalánál tapasztalható „szuperpozíció-halmaz” rendkívül összetett. Itt valószínűleg egy másik karám vagy valamilyen egyéb elkerített terület többszörös árokrendszere kapcsolódhatott a 2. karámhoz, ezáltal vágva – többek között – a 30. házat. Ahogy az a fentiek és a felszínrajz alapján látható, a jászfényszarui településen igen bonyolult árokrendszerek és szuperpozíciók figyelhetők meg, ezért a további árkok pontosabb keltezése egyelőre nem lehetséges. Az azonban már most kijelenthető, hogy az árkok, árokrendszerek túlnyomó többsége a település legkésőbbi periódusához vagy az azt követő időszakhoz köthető.

Karámok

A Szőlők alján feltárt Árpád-kori település centrumának északi szélén két karámként értelmezhető, négyszögletes területet körülölelő, többszörös árokrendszer látott napvilágot. Nem kizárt, hogy több árokrendszer is hasonló célt szolgált, de itt most csak a biztosan karámként értelmezhető objektumokat mutatom be. Az 1. karám belterülete 21×21–22 m, azaz 441–462 m², míg a 2. karámé 15–17,5×27 m, tehát kb. 405–472 m² lehetett (8. kép). Az 1. karám többszörös kerítőárkának szélessége 2 és 3 méter, míg a 2. karámé 1,4 és 6 méter között változott. Az 1. karám bejárata a délkeleti sarokban lehetett, ugyanakkor az északi oldalán bizonytalanul megfigyelt, egymással párhuzamos árkok is utalhatnak egy bejárat részre. Az avar kori karámoknál szintén megfigyelhető olykor a tölcésesen szűkülő bejárat kialakítása, hogy ezzel is elősegítsék az állatok beterelését.⁸² A 2. karám bejárata egyértelműen látható az északkeleti sarokban. Az itt található oszlophely az egykori kapuhoz tartozhatott. A karámok területének mérete alapján valószínűleg nagyobb állatok, talán lovak vagy szarvasmarhák tartására használhatták ezeket.⁸³ A karámok koráról annyit tudunk, hogy az 1. karám valamivel előbb készülhetett, mint a 2., mivel az előbbit metszi az utóbbi. Mindkét árokrendszer betöltéséből késő Árpád-kori edénytöredékek kerültek elő, tehát a település kései periódusában vagy azt követően lehettek használatban ezek a karámok. A többszörös árkokkal kapcsolatban korábban az is felmerült, hogy esetleg megújították az egyes árkokat,⁸⁴ itt azonban semmi nem utalt erre. Ezzel az objektumtípussal Laszlovszky József foglalkozott először behatóbban.⁸⁵ Azóta már több avar és Árpád-kori lelőhelyről is ismerünk a jászfényszaruihoz hasonló, négyszögletes karámokat, de több helyen kerek vagy ovális formájú típusaik is megfigyelhetők voltak.⁸⁶ Kör alakú avar kori karámok ismertek többek között Szedres–Apáti-pusztáról,⁸⁷ valamint különböző formájú Árpád-koriakról van adatunk például az M0-ás autópálya nyomvonalán feltárt lelőhe-

⁸² SZABÓ 2012, 83.

⁸³ Az archeozoológiai leletek feldolgozása még nem kezdődött el, így a helyi állattartásra vonatkozó pontos adatok jelenleg hiányoznak.

⁸⁴ VÁLYI 2003, 33; SZABÓ 2012, 79.

⁸⁵ LASZLOVSZKY 1982.

⁸⁶ Pl. Pácin-Alharaszt (RINGER–SZÖRÉNYI 2011, 508).

⁸⁷ SZABÓ 2012, 64–66.

lyekről,⁸⁸ Ménfőcsanak–Szeles-dűlőről,⁸⁹ Kis-telekről (több lelőhelyről)⁹⁰ és Tatabányáról.⁹¹

Tárolóvermek

Jelen dolgozat keretében nem kívánom bemutatni az Árpád-kori falu valamennyi vermét. A 28, településszerkezet szempontjából is érdekes, házak környezetében található, többnyire szabályos kör vagy négyszögletes formájú verem közül összesen 11 tartalmazott régészeti leletanyagot, de többnyire ez is csupán néhány kerámiatöredéket jelentett. A jelenség arra utalhat, hogy ezek a vermek élelmtárolásra szolgáltak, és később sem használták őket túl gyakran hulladékgyűjtésre. A tárolóvermek egyszerre csak egyféle élelmiszer elhelyezésére adtak lehetőséget, így nem meglepő, ha egy-egy épület körül többet is találunk.⁹² A vermekből származó leletek két objektumot leszámítva mind a késő Árpád-korra, tehát a település kései periódusára keltezhetők. A leletszegénység és a kései töredékek dominanciája alapján feltételezhető, hogy a késő Árpád-kori cserepek csak a használatot követő betemetés/betemetődés során kerültek a vermekbe. Tehát a házak környezetében lévő vermek kronológiailag nem köthetők egy-egy épülethez, így nem lehet összekapcsolni az egy-egy gazdasági egységet alkotó településobjektumokat. Csupán egyetlen esetben lehetett biztosan az adott épülethez kötni egy téglalap alakú verem használatát. A korai periódusra keltezhető a 18. ház déli oldalával párhuzamosan elhelyezkedő, S-139-es, 1,8×1,05 m méretű, (a nyesett felszíntől számítva) 22 cm mélységű, négyszögletes verem, újkori nevén „gödörpince”.⁹³ Méretei, egyenes alja, illetve leletmentessége is arra utal, hogy tárolásra használhatták, nagysága alapján azonban szinte már egy kezdetleges pince vagy tárolóhelyiség is lehetett volna. Hasonló kora középkori és Árpád-kori telepjelenségekről több adat is található a szakirodalomban.⁹⁴

Kültéri kemencék

A településszerkezet szempontjából még a kültéri kemencéket kell megemlíteni, amelyekből

11 került elő Szőlők alján.⁹⁵ Erről az objektumtípusról Méri István közölt ma is érvényes megállapításokat.⁹⁶ Azóta több kora középkori és Árpád-kori lelőhelyen is sikerült szabadtéri kemencéket feltárni, így többek között Karos-Mókahomokon (4),⁹⁷ Karos-Tobolyka-dűlőben (12),⁹⁸ Pácin-Alharasztton (19),⁹⁹ illetve Hejőkeresztúron,¹⁰⁰ de Felsőzsolcáról,¹⁰¹ Ménfőcsanakról és Lébényből is ismertünk hasonlókat.¹⁰² A jászfényszaruai kültéri kemencék közül kettő nem tartalmazott leletet (2. és 11.), egy pedig a kései periódusra keltezhető (8.); az összes többiből kora Árpád-kori leletanyag került elő. A leletanyaggal rendelkező szabadtéri kemencékben is csak néhány kerámiatöredéket lehetett találni. A 3., 6., 7. és 8. kültéri kemencéket – mondhatni idő- és energiatakarékosan – korábbi épületekben hozták létre.¹⁰³ Ez a megoldás segítheti a leletanyaggal nem rendelkező épületek keltezését. Így a korai leletanyagot tartalmazó 3., 6. és 7. kültéri kemencék csak a település legkorábbi időszakából származó házakat vághattak, tehát az általuk érintett 31., 13. és 10. házak a falu életének kezdetére tehetőek. A kései leletanyagot tartalmazó 8. szabadtéri kemence a 34. házat metszette, tehát ez az épület legkésőbb az átmeneti időszakban lehetett használatban. A további hét kültéri kemence közül csak az 1., 10. és 4. kemencék álltak teljesen önmagukban. A 9., 11. és 5. szabadtéri kemencék más objektumokkal voltak szuperpozícióban, míg a 2. kemencének jóformán csak a nyomát lehetett megfigyelni. A jobban megmaradt objektumok között a legkisebb (1.) 60×50 cm, míg a legnagyobb (9.) 3,2×1,7 m nagyságú. A nyesett felszíntől mért mélységük 10 és 100 cm között változik. Formájukat tekintve az 1., 5., 6., 9. és 10. szabadtéri kemencék az aknakemencék csoportjába sorolhatók.¹⁰⁴ A 10. kemence lejárata lépcsős kialakítású. A 3. kültéri kemencénél nagyméretű hamusgödört ástak, és egy oszlophely is megfigyelhető, ami tető meglétére utalhat (6. kép 3). Valamilyen tetőt emelhetek a kültéri kemencék előtere fölé, hogy ezzel

⁸⁸ RÁCZ 2014, 169–170.

⁸⁹ TAKÁCS 1996, 204.

⁹⁰ VÁLYI 2003, 33–37.

⁹¹ VÉKONY 1980, 29.

⁹² BÉRES 1987, 29.

⁹³ TAKÁCS 1996, 203.

⁹⁴ MICHNAI 1981, 232; TAKÁCS 1993, 35; TAKÁCS 1996, 203; ŠALKOVSKÝ 2011, 436.

⁹⁵ A kemencék a könnyebb kezelhetőség érdekében kaptak sorszámot. Objektum- és stratigráfiai számuk a következő: 1: O-143 S-195; 2: O-146 S-198; 3: O-160 S-220; 4: O-196 S-274; 5: O-226 S-314; 6: O-236 S-334+335; 7: O-232 S-326; 8: O-131 S-200; 9: O-94 S-118; 10: O-70 S-85.

⁹⁶ MÉRI 1963.

⁹⁷ RINGER–SZÖRÉNYI 2011, 501.

⁹⁸ RINGER–SZÖRÉNYI 2011, 502.

⁹⁹ RINGER–SZÖRÉNYI 2011, 505.

¹⁰⁰ WOLF 1999, 169.

¹⁰¹ SIMONYI 2003, 125.

¹⁰² TAKÁCS 1996, 202–203.

¹⁰³ MÉRI 1963, 273.

¹⁰⁴ TAKÁCS 1993, 36.



8. kép. Jászfényszaru–Szőlők alja. A későbbi árokrendszerek és a karámok vonalainak rekonstrukciós vázlata. a: a kései periódus utáni árkokat követően létesíthetett; b: a kései periódus végén vagy azt követően létesíthetett; c: a kései periódus épületeivel egy időben létesíthetett

Fig. 8. Jászfényszaru–Szőlők alja. Reconstruction of the layout of the later ditch systems and livestock enclosures. a: younger than the ditches overlay the latest occupation phase; b: end of the latest occupation phase or soon after it; c: contemporary with the latest occupation phase

védjék az ott dolgozó embereket és magát a kemencét az időjárás viszonyosságaitól.¹⁰⁵ A 18 korai épületre elvileg 8 szabadtéri kemence jutott, tehát valószínűleg legalább két háztartás használt egy-egy kültéri kemencét, amelyek nem ipari felhasználásra szolgáltak, inkább az élelmiszerek tartósítására, füstölésre és pörkölésre, illetve sütésre voltak alkalmasak.¹⁰⁶ Ezek az objektumok nem a település központjában, hanem többnyire a szélső lakóépületek környékén, illetve a centrum árkokkal szabdaltságot déli periferiáján kaptak helyet. Más településeknél is többnyire a falu két szélén helyezkedtek el.¹⁰⁷ Ennek fényében a feltárás területének keleti részén található kültéri kemencék (összesen 8) talán már a település határának közelségét jelzik.

A későbbi árokrendszerek kérdése – a település további élete

Az Árpád-kori falut felülrétegezte egy újfajta települési struktúra, amelynek fontos elemei voltak az árokrendszerek és az általuk határolt területek. A fent már részletesebben tárgyalt, az Árpád-kori falu kései épületeit (is) metsző árokrendszerek több esetben négyszögletes területet kerítettek, így nagy valószínűséggel terület-határoló funkciót tölthettek be (8. kép). Éppen azért, mert esetenként a késői periódus (12–13. század–14. század) házeit is vágják, felmerül a kérdés, hogy mégis kik használták ezeket az árkokat, illetve pontosan milyen célt szolgáltak. A kérdésre két válaszlehetőség kínálkozik.

Az északnyugat–délkeleti irányú utca déli oldalán rajzolódna ki a legjobban az árkok, olykor többszörös árkok által kerített négyszögek, amelyek alapterülete 11,5×14,7 m, 11,2×22,8 m és 16,2×16,9 m körüli (8. kép). E négyszögletes területek északi határa jól láthatóan követi az utca szélét, csak az O-175 S-239 és az annál korábbi O-219 S-301, 302, illetve utóbbi folytatása, az S-127 nyúlik bele az utcásávba. Az utca mentén egymás mellett sorakozó, nagyjából szabályos, négyszögletes területek alapján okkal feltételezhető, hogy ezek esetleg kerítésekkel határolt porták voltak, amelyekhez hasonlókat Rákospalota-Újmajor lelőhelyről ismerünk.¹⁰⁸ Ebben az esetben tehát szabályos telekrendszerrel számolhatunk, amelyhez feltehetően felszíni épületek tartoztak. Ennek némiképp ellentmondani

látszik, hogy az említett O-175 S-239 árok – amely a 8. háznál megfigyelt elágazása alapján minden bizonnyal a déli részen húzódó, négyszögletes területeket kerítő árokrendszerhez tartozott – belenyúlik az utcásávba, tehát nem igazodik hozzá.

A portahatárok mellett egy másik értelmezési lehetőség is felmerül, miszerint ezek az árokkomplexumok a korábban említettekhez hasonló, de azoknál valamivel kisebb méretű karámok lehettek. Ebben az esetben viszont kérdéses, hogy kik használták állataik kordában tartására ezeket az építményeket. Az Árpád-kori falu lakóinak későbbi tevékenységét vagy egy újabb népesség területfoglalását láthatjuk a négyszögletes területeket ölelő árokrendszerekben? A lelőhely korából és földrajzi elhelyezkedéséből adódóan ugyanis egy újabb problémakörrel is számolni kell: a jász beköltözéssel.

A település még megélte a 14. század elejét, így felmerül a kérdés, hogy milyen kapcsolatban állt az újonnan érkező szomszédság az itt élő emberekkel, illetve a később hátrahagyott településsel. Jászfényszaru határában a beköltöző jászok a tatárjárás előtti településektől távolabb alakították ki szálláshelyüket,¹⁰⁹ de nem kizárt, hogy az új lakók hasznosították a szállásukhoz közeli, elnéptelenedett területet.

A jászok betelepülésének ideje és mikéntje vitatott. Azonban már hosszú évtizedek óta „rögzült” a kutatásban az a nézet, amely szerint a jászok a kunokkal együtt, feltehetően azok segédnépeként költöztek be a középkori magyar állam területére.¹¹⁰ Selmeczi László is ezt a feltevést erősítette meg feltárásainak eredményeivel,¹¹¹ valamint a történeti adatok alapján is ez tűnik a legelfogadhatóbbnak,¹¹² így a 13. század második felében talán már számolhatunk a jászok jászsági jelenlétével.¹¹³ Ezt az elméletet az írott források hiánya kérdőjelezheti meg, mivel azok csupán a 14. század első harmadától szolgálnak némi információval a jászokról. Györffy György az érintett birtokok tulajdonjogára hivatkozva látta kétségesnek a beköltözés 13. századi időpontját.¹¹⁴ Kristó Gyula a 14. század első két év-

¹⁰⁵ MÉRI 1963, 275.

¹⁰⁶ MÉRI 1952, 60; MÉRI 1963, 279.

¹⁰⁷ MÉRI 1963, 279.

¹⁰⁸ BENCZE 1999, 23.

¹⁰⁹ SELMECZI 2001, 139.

¹¹⁰ SZABÓ 1979, 26; KÓSA–FILEP 1983, 121; TÓTH–TÓTH 1988, 175; SELMECZI 1996, 69; ZSOLDOS 1997, 175; H. BATHÓ 2000, 259; LANGÓ 2000, 99; LANGÓ 2001a, 161–163; LANGÓ 2001b, 163–170; BÁNKINÉ MOLNÁR 2005, 17; SELMECZI 2005a, 47; SELMECZI 2005b, 83; LANGÓ 2006, 90; SZENDE 2000, 111; SELMECZI 2011, 66; SELMECZI 2013, 16; PÁLÓCZI HORVÁTH 2014, 195.

¹¹¹ SELMECZI 1981; SELMECZI 1992, 103–104, 147.

¹¹² LANGÓ 2001b, 163–170.

¹¹³ LANGÓ 2006, 83; PÁLÓCZI HORVÁTH 2014, 195.

¹¹⁴ GYÖRFFY 1990, 314.

tizedére tette a jászok megjelenését,¹¹⁵ újabban pedig Tóth Péter is a későbbi beköltözés mellett foglalt állást.¹¹⁶ A vita tehát még ma sem tekinthető lezártnak. A mi szempontunkból mindenképpen fennáll annak lehetősége, hogy a Szőlők alján feltárt település lakói még éppen találkoztak a jászokkal, vagy nem sokkal érkezésük előtt hagyták el településüket, mivel a 14. század elején még létezett a falu. Jászfényszaru határában a jászok 14. századi jelenlétére utal a dolgozat elején már említett Kozma-dombi lelőhely, amelyet Selmeczi László Kozmadamjanszállással azonosít.¹¹⁷ Az itt feltárt, éremmel keltezett sírok egyértelműen a 15. századra tehetőek, azonban néhány temetkezés kapcsán (pl. 3. sír) elképzelhető, hogy az elhunytat még a 14. század folyamán helyezték örök nyugalomra.¹¹⁸

Összefoglalás

Jászfényszaru-Szőlők alján egy viszonylag nagy kiterjedésű és hosszú életű Árpád-kori falut sikerült feltárni. A mocsarasabb területről kiemelkedő homokháton álló, különböző mértékben földbe mélyített házak és a feltételezhető felszíni épületek több évszázadon át megfelelő lakóhelyet biztosítottak az embereknek. A település

struktúrájának kialakításában szerepet játszottak bizonyos rendezési elvek, amelyek alapján utcát, házsorokat, telkeket alakítottak ki. A falu lakói úgy osztották fel egymás között a területet, hogy ez a felosztás több generáción át is fennmaradhatott, ahogyan erre a korábbi, elpusztult vagy lebontott házak helyén létesített újabb épületek is utalnak. Néhány esetben a házak gödréből származó betöltés hamus, szenes, törmelékes összetétele alapján az adott épület leégésére következtethetünk, azonban nem figyelhető meg egy egységes pusztulási réteg, illetve más sem utal arra, hogy menekülésszerűen hagyták volna hátra a falut. A leletanyag jelentős része kerámiatöredék. Ép, valamint kiegészíthető edény is csak egy-egy példány került elő, a fémtárgyak pedig csak elvétve jelennek meg a leletanyagban. Mindez a település tervszerű kiürítésére utal. A házak más lelőhelyeken tapasztaltakhoz hasonló,¹¹⁹ szegényes leletgyűjtése alapján – amely szándékosan hátrahagyott, használatra már nem alkalmas tárgyakból állt – nem következtethetünk az itteni lakosok társadalmi hovatartozására. A település földrajzi elhelyezkedése, valamint több évszázadot felölelő élete mindenképpen fontos alapot nyújt a további kutatáshoz a jász beköltözés, illetve a településhálózat tekintetében.

IRODALOM

BAGI GÁBOR

1993 Katonáskodás, katonai szolgálat a magyarországi jászoknál a XIII–XIX. században. *Tisicum (Szolnok)* 8, 247–268.

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

2005 A jászok autonómia. *Dél-alföldi Évszázadok* 22. Szeged.

H. BATHÓ EDIT

2000 Adatok a Jászság XIII–XX. századi viseletéhez. In: Langó P. (szerk.): *Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjából. Jászfényszaru, 259–287.*

BELUSZKY PÁL

2001 A Nagyalföld történeti földrajza. *Dialóg Campus Szakkönyvek – Dialóg Campus Tankönyvek. Budapest–Pécs.*

BENCZE ZOLTÁN

1999 Beszámoló a Rákospalota-Újmajor területén 1995–1997 között folytatott feltárások középkori eredményeiről (Bericht über die mittellalterlichen Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen durchgeführt 1995–1997). In: Bencze Z.–Gyulai F.–Sabján T.–Takács M.: *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója. Monumenta Historica Budapestinensia X. Budapest, 9–72.*

¹¹⁵ KRISTÓ 2003, 233–243.

¹¹⁶ TÓTH 2013, 9–22. Egyes kutatók, így Gyárfás István és Langó Péter újabb jász beköltözést is valószínűsítene az 1365. évre (GYÁRFÁS 1883, 45; LANGÓ 2003, 47). Ekkor Nagy Lajos hadjárata során elfoglalta Vidint, ahol jászok is harcoltak ellenük. Közülük többeket foglyul ejtettek, és a király Kont Miklós nádornak adományozta őket (TÓTH 2013, 40–41; LANGÓ 2000, 99). Ez a jász csoport feltehetően beolvadt Kont Miklósék,

többi jobbágya közé, így nem valószínű, hogy a mai Jászság lakóinak az őseit kereshetnénk bennük (TÓTH 2013, 40–41). Bagi Gábor szerint végül ők is a Jászságban telepedtek le (BAGI 1993, 249).

¹¹⁷ SELMECZI 2001, 127–129.

¹¹⁸ SELMECZI 2001, 136.

¹¹⁹ RÁCZ 2013, 43.

BENEDEK GYULA–ZÁDORNÉ ZSOLDOS MÁRIA

- 1998 Jász-Nagykun-Szolnok megyei oklevelek 1075–1526. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 3. Szolnok.

BÉRES MÁRIA

- 1987 Adatok az Árpád-kori gabonátárolás kérdéséhez (Beiträge zur Getreidespeicherung in der Arpadenzeit). Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged) 1, 25–35.

BÍRÓ GYÖNGYVÉR

- 2013a Árpád-kori teleprészlet Jászfényszaru–Szőlők-alján (Part of a settlement from the Árpadian Age in Jászfényszaru–Szőlők-alja). In: Pintér-Nagy K.–Takács M. (szerk.): Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum Sectio Archaeologica. Tomus I. Szeged, 144–171.
- 2013b Természettudományos vizsgálatok használata az Árpád-kori falukutatásban. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- 2014 Többrétegű Árpád-kori település Jászfényszaru–Szőlők-alján (Multi-layered Árpád age settlement at Jászfényszaru–Szőlők-alja). In: Rác T. Á. (szerk.): A múltnak kútja. Fialat középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete (The Fountain of the Past. Study Volume of the Fifth Annual Conference of Young Medieval Archaeologists). Szentendre, 113–131, 385–397, 454.
- 2015 Árpád-kori fenékbélyeges kerámiák Jászfényszaru–Szőlők-alján. Észrevételek a fenékbélyeges edények kérdéséhez. In: Szöllősy Cs.–Pokrovenszki K. (szerk.): Fialat középkoros régészek VI. konferenciájának tanulmánykötete. Megjelenés alatt.

BÍRÓ GYÖNGYVÉR–FINTOR KRISZTIÁN–RAUCSIK BÉLA–WOLF MÁRIA–TÓTH MÁRIA

- 2013 Jászfényszaru–Szőlők-alja lelőhelyről származó Árpád-kori kerámiák archeometriai vizsgálata. Archeometriai Műhely (Budapest) 2014/XI./1, 27–38.

BÓNA ISTVÁN

- 1973 VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban (7th-century Avar settlements and a village of Arpadian-age Hungarians in Dunaújváros). Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest.

FODOR FERENC

- 1942 A Jászság életrajza. Budapest.

GALLINA ZSOLT–GULYÁS GYÖNGYI–MOLNÁR ISTVÁN

- 2014 Késő Árpád-kori településrészlet Kiskunfélegyháza, Amler-bányából. In: Somogyvári Á.–Szentpéteri J.–V. Székely Gy. (szerk.): Településtörténeti kutatások. Solt-Tételhegy, Kiskunfélegyháza–Amler-bánya (Settlement Studies. Solt-Tételhegy, Kiskunfélegyháza, Amler-bánya). Archaeologia Cumanica (Kecskemét) 3, 275–380.

GALLINA ZSOLT–MOLNÁR ISTVÁN

- 2004 Épületek és szerkezeti elemeik egy késő Árpád-kori településen (Kiskunfélegyháza–Amler-bánya, Déli összekötő híd) (Gebäude und ihre Konstruktionselemente in einer spätarpadenzeitlichen Siedlung (Kiskunfélegyháza–Amler-Grube, südliche Verbindungsbrücke). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged) 10, 525–552.

GULYÁS GYÖNGYI

- 2007 Egy elpusztult falu Cegléd határában (Pest m.). In: Ritoók Á.–Garam É. (szerk.): A tatárjárás. Budapest, 52–53.
- 2014 Egy elpusztult tatárjárás kori ház Cegléd határában. In: Rosta Sz.–V. Székely Gy. (szerk.): „Carmen Miserabile”. A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Kecskemét, 29–56.

GYÁRFÁS ISTVÁN

- 1883 A Jász-kunok története. III. kötet. Kecskemét–Szolnok.

GYÖRFFY GYÖRGY

- 1990 A magyarság keleti elemei. Budapest.

ÍRÁSNÉ MELIS KATALIN

- 1992 Árpád-kori falvak Szigetszentmiklós határában (Arpadenzeitliche Dörfer in der Gemarkung von Szigetszentmiklós). In: Havassy P.–Selmeczi L. (szerk.): Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán 2. BTM Műhely 6. Budapest, 41–70.

KÓSA LÁSZLÓ–FILEP ANTAL

- 1983 A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest.

KOVALOVSKI JÚLIA

- 1980 Településásatások Tiszaeszlár-Bashalom (Bronzkor, III–IV. és XI–XIII. század) (Siedlungsgrabungen in Tiszaeszlár-Bashalom). Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest.

KRISTÓ GYULA

- 2003 Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest.

LANGÓ PÉTER

- 2000 A jászok etnogenezise és korai történetük. In: Langó P. (szerk.): Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjából. Jászfényszaru, 83–109.
- 2001a A jászok korai történetének megítélése a 19–20. században. A Jász Múzeum Évkönyve (Jászberény) 1975–2000, 151–176.
- 2001b Jászok a középkori Pilis megyében. Limes: tudományos szemle (Tatabánya) 1–2, 121–134.
- 2003 Ladány, Varsány, Oszlár. Keleti néptörödékek és a korai helynevek kapcsolata. Limes: tudományos szemle (Tatabánya) 3, 39–54.
- 2006 Régészeti és okleveles adatok a Jászság 10–15. századi településtörténetéhez (Archaeological and Charter Data for the Jazygian Settlemental History in the 10th–15th Centuries). Tisicum (Szolnok) 15, 77–97.

LASZLOVSKY JÓZSEF

- 1982 Karámok Árpád-kori falvainkban (Pferche in unseren arpadenzeitlichen Dörfern). Archaeologiai Értesítő (Budapest) 109, 281–285.
- 1991 Árpád-kori és késő középkori objektumok. In: Tálas L.–Madaras L. (szerk.): Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 32. Szolnok, 317–384.

LUKÁCS NIKOLETTA

- 2014 Kora középkori településrészlet Orosháza határában (Early Medieval Settlement Fragment at the Borders of Orosháza). In: Rác T. Á. (szerk.): A múltnak kútja. Fialat középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete (The Fountain of the Past. Study Volume of the Fifth Annual Conference of Young Medieval Archaeologists). Szentendre, 99–111.

MAKSAY FERENC

- 1971 A magyar falu középkori településrendje. Budapest.

MÉRI ISTVÁN

- 1952 Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásatások eredményéről I. (Bericht über die Resultate der Ausgrabungen von Tiszalök-Rázompuszt und Túrkeve-Móric I). Archaeologiai Értesítő (Budapest) 79, 49–67.
- 1962 Az árkok szerepe Árpád-kori falvainkban (Angaben zur Siedlungsform der arpadenzeitlichen ungarischen Dörfer). Archaeologiai Értesítő (Budapest) 89, 211–218.
- 1963 Árpád-kori szabadban lévő kemencék (Freistehende Backöfen aus der Regierungszeit des Hauses Árpád, 10.–13. Jh.). Archaeologiai Értesítő (Budapest) 90, 273–280.

MESTERHÁZY KÁROLY–HORVÁTH LAJOS

- 1983 Településtörténeti kutatások Veresegyház határában (Siedlungsgeschichtliche Forschungen in der Gemarkung von Veresegyház). Archaeologiai Értesítő (Budapest) 110, 112–125.

MICHNAI ATTILA

- 1981 Középkori népi építészetünk régészeti emlékei (Archäologische Denkmäler der mittelalterlichen volkstümlichen Baukunst Ungarns). Folia Archaeologica (Budapest) 32, 225–240.

PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS

- 2014 Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei. In: Major B.–Türk A. (szerk.): Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae. Budapest–Piliscsaba.

RÁCZ TIBOR ÁKOS

- 2010 Árpád-kori települések szerkezetének sajátosságai Pest megyében. Kutatások az M0-s autópálya és a 4-es elkerülő főút nyomvonalán (Characteristics of the Structure of Árpadian-era Settlements. Investigations Along the Line Followed by the M0 Motorway and the Highway 4 Bypass). In: Benkő E.–Kovács Gy. (szerk.): A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon I. Budapest, 69–79.
- 2013 Társadalmi különbségek a Magyar Királyság központi területeinek 10–14. századi falusias településein. In: Varga M. (szerk.): Fialat Középkoros Régészek IV. Konferenciájának Tanulmánykötete. A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei (Kaposvár) 2, 41–52.
- 2014 Árpád-kori lakóépítmények az M0-s autópálya nyomvonalán. Szempontok a veremházak rendszerezéséhez. (Arpad Age Dwelling Structures along the Track of the Highway M0; Viewpoints to the Classification of Pit Houses). In: Rác T. Á. (szerk.): A múltnak kútja. Fialat középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete (The Fountain of the Past. Study Volume of the Fifth Annual Conference of Young Medieval Archaeologists). Szentendre, 145–176.

RINGER ISTVÁN–SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS

- 2011 Árpád-kori település feltárása Pácín határában. In: Kolozsi B.–Szilágyi K. A. (szerk.): Sötét idők falvai. 2006-ban Debrecenben megrendezett konferencia 2. kötete. Debrecen, 499–517.

SABJÁN TIBOR

- 1999 A veremház rekonstrukciója. In: Bencze Z.–Gyulai F.–Sabján T.–Takács M.: Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója (Die Rekonstruktion des Grubenhauses). Monumenta Historica Budapestinensia 10. Budapest, 131–176.

ŠALKOVSKÝ, PETER

- 2001 Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. *Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovaca*, Tomus VI. Nitra.
- 2011 Das frühmittelalterliche Dorf im Karpatenbecken. In: Kolozsi B.–Szilágyi K. A. (szerk.): Sötét idők falvai. 2006-ban Debrecenben megrendezett konferencia 2. kötete. Debrecen, 419–450.

SELMECZI LÁSZLÓ

- 1981 A négyszállási jász temető. Előzetes közlés az 1980. évi feltárásról (Der Friedhof der Jassen von Négyszállás). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (Budapest), 95–109.
- 1992 Régészeti-néprajzi tanulmányok a jászokról és a kunokról. *Folklor és etnográfia* 64. Debrecen, 25–31.
- 1996 A jászok betelepülése a régészeti leletek tükrében. In: Havassy P. (szerk.): Zúduló sasok. Gyulai katalógusok 2. Gyula, 67–80.
- 2001 Egy eltűnt jász település nyomában (In the track of a disappeared Jazygian settlement). *A Jász Múzeum Évkönyve* (Jászberény) 1975–2000, 127–149.
- 2005a A jászok eredete és középkori műveltsége. *Jászsági Füzetek* 37. Jászberény.
- 2005b A jászok betelepülése Magyarországra. In: Bánkiné Molnár E. (szerk.): Jogszabályok – jogszokások. *Jászkunság kutatása 2005. Kiskunfélegyháza*, 27–60.
- 2011 A Jászság betelepülése és kialakulása. *Zounuk* (Szolnok) 26, 9–108.
- 2013 A jászok kutatásának néhány problémája. In: Mészáros M. (szerk.): *Jászkunság kutatása 2012. Legújabb eredmények a Jászkunság régészeti, történeti, nyelvészeti és néprajzi kutatásában. Ünnepi konferenciakötet Selmeczi László 70. születésnapja tiszteletére. Kiskunfélegyháza*, 16–28.

SIMONYI ERIKA

- 2003 Előzetes jelentés a Felsőzsolca-Várdombi ásatról (1992–2001) (Report of the excavations at Felsőzsolca-Várdomb, 1992–2001). *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (Miskolc) 42, 109–133.

SZABÓ GÉZA

- 2012 Rejtélyes körárkok. Adatok az avar kori településszerkezethez. In: Liska A.–Szatmári I. (szerk.): Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. *Békéscsaba*, 63–91.

SZABÓ ISTVÁN

- 1969 A középkori magyar falu. Budapest.

SZABÓ LÁSZLÓ

- 1979 A jász etnikai csoport I. A jász etnikum és a jászsági műveltségi egység néprajza. Kandidátusi értekezés. Szolnok.

SZENDE LÁSZLÓ

- 2000 „... most pogányokkal védelmeztetjük országunkat” (A kunok és jászok katonai szerepe IV. Béla osztrák politikájában). In: Langó P. (szerk.): Szállástól a mezővárosig. *Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjából. Jászfényszaru*, 111–130.

TAKÁCS MIKLÓS

- 1993 Falusi lakóházak és egyéb építmények a Kisalföldön a 10–16. században (Kutatási eredmények és további feladatok). In: Perger Gy.–Cseri M. (szerk.): *A Kisalföld népi építésze. Szentendre–Győr*, 7–53.
- 1996 Honfoglalás és korai Árpád-kori telepfeltárások az M1 autópálya nyugat-magyarországi szakaszán. In: Wolf M.–Révész L. (szerk.): *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Miskolc*, 197–217.
- 2002 Der Hausbau in Ungarn vom 2. bis zum 13. Jahrhundert n. Chr. – Ein Zeitalter einheitlicher Grubenhäuser? / The houses of village-like settlements in Hungary of the 2nd–13th centuries A.D. – A period of uniform huts with sunken floors? / Les habitats ruraux en Hongrie dès le 2^{ème} jusqu’au 13^{ème} s. après J.-Ch. – Une période des maisons demi-creusées unifiées. *Ruralia* (Praha) 4, 272–290.
- 2010 Árpád-kori falusias települések kutatása Magyarországon 1990 és 2005 között (The Researching of Arpadian era [eleventh-thirteenth century] Village-like Settlements in Hungary between 1990 and 2005). In: Benkő E.–Kovács Gy. (szerk.): *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon I. Budapest*, 1–67.

TEREI GYÖRGY

- 2010a Az Árpád-kori Kána falu feltárása. In: Tüskés A. (szerk.): *Ars perennis. Fialat Művészettörténészek II. Konferenciája, Budapest, 2009. Budapest*, 249–252.
- 2010b Az Árpád-kori Kána falu. Kána (A village from the Árpadian Era, twelfth–thirteenth centuries). In: Benkő E.–Kovács Gy. (szerk.): *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon I. Budapest*, 81–111.

TÓTH JÁNOS–TÓTH MARIANNA

- 1988 A jászok őstörténete. In: Szombathy V.–László Gy. (szerk.): *Magyarrá lett keleti népek. Budapest*, 164–175.

TÓTH PÉTER

- 2013 *Tanulmányok a magyarországi jászok és a Jászság középkori történetéről. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest.*

VÁLYI KATALIN

- 1986a Szer középkori településtörténete a régészeti leletek tükrében. In: Novák L.–Selmeczi L. (szerk.): Falvak, mezővárosok az Alföldön. Arany János Múzeum Közleményei (Nagykőrös) 4, 117–129.
- 1986b Árpád-kori falusi építmények a szeri monostor területéről (Arpadenzeitliche Landbauten aus dem Gebiete des Klosters von Szer). *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) 111, 224–236.
- 2003 Kortalan körök és négyzetek. Pásztorépítmények a Duna–Tisza közén. In: Szalontai Cs. (szerk.): Úton – útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. Szeged, 29–45.

VÉKONY GÁBOR

- 1980 Honfoglaló őseink szállása. *História* (Budapest) II.3, 28–29.

WOLF MÁRIA

- 1999 Árpád-kori település Hejőkeresztúr határában. In: S. Perémi Á. (szerk.): A népvándorláskor fiatal kutatói 8. találkozójának előadásai. Veszprém, 166–178.
- 2001 10. századi település Edelény-Borsodon (Eine Siedlung aus dem 10. Jahrhundert in Edelény-Borsod). In: Cseri M.–Tárnoki J. (szerk.): Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. Szentendre–Szolnok, 127–156.
- 2002 10. századi kerámialeletek Borsodon (Keramikfunde aus dem 10. Jahrhundert in Borsod). *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (Miskolc) 41, 39–60.
- 2014 Újabb adatok az Árpád-kori népi építészet kutatásához. Az Árpád-kori köznépi lakóépület kutatása. *Ethnographia* (Budapest) 125, 20–47.

ZSOLDOS ATTILA

- 1997 Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig. Debrecen.

THE BUILDINGS AND SETTLEMENT LAYOUT OF THE ÁRPÁDIAN AGE SETTLEMENT EXCAVATED AT JÁSZFÉNYSZARU-SZÓLÓK ALJA

GYÖNGYVÉR BÍRÓ

The excavation directed by Róbert Kertész was conducted by the staff of the Damjanich János Museum in 2007. Most of the archaeological finds came from an Árpáadian Age settlement; however, several Sarmatian features as well as prehistoric ones were also uncovered. This paper presents the buildings of the Árpáadian Age settlement, alongside the other major structures (ditches, livestock enclosures, open-air ovens) as well as the layout of the settlement.

The settlement had forty-four houses, eleven open-air ovens and two livestock enclosures as well as several pits and ditch systems. The finds were dominated by ceramics (mostly fragments, aside from two intact vessels); however, stone tools such as whetstones and grindstones, and animal bones also came to light. In contrast, the number of metal artefacts typically used in Árpáadian Age villages was low. Only a single metal artefact with a dating value, a spur, was recovered from the building remains. Based on the superpositions of individual features and on the finds, several phases can be distinguished in the Árpáadian Age occupation of the village. There was probably a transitional period between the early (11th–later 12th century) and the late (12th/13th century and early 14th century) occupation. According to the written sources, life was continuous in the village.

The groundplan of the houses is usually rectangular or square with slight irregularities. Their longer side ranges between 2.5 and 4.6 m (with an average of 3.42 m), while their shorter side is between 2.1 and 4.2 m (with an average of 2.91 m). The longitudinal axis of the buildings is

generally north-west to south-east oriented. Six types can be distinguished among the houses regarding their structure. 1. Two forked ridge poles on the short or the long side. 2. Three forked ridge poles along the central axis of the house. 3. One or two posts either on the shorter or on the longer side. 4. One post in the middle. 5. Four posts in the middle of the sides and one in the middle of the house. 6. Houses without posts. In the case of six buildings, different structural constructions could be identified. The existence of upright walls was indicated by house types 4–6 as well as the debris fill of the houses, which included daub fragments, even though no other finds evidenced their one-time presence. Step-like entrances were observed in seven houses: four of these lay in the south-western, two in the north-western and one in the south-eastern corner. The houses did not have a beaten clay floor, but merely a straight and even floor. With one exception, all the houses had sunken and clay-plastered ovens. The ovens inside the houses were usually round, the open-air ones were square.

We made a digital elevation model based on GIS data. The Árpáadian Age village was located on a north-west to south-east oriented ridge rising above the surrounding waterlogged marshland. A 17–23 m wide, roughly 75 m long street ran down the middle of the settlement. Elements of a planned layout could be noted in the settlement's structure, reflected by the above-mentioned street and the rows of houses aligned to the street as well as the boundaries of the land plots.

The excavated ditches often formed a complex and barely reconstructable system. Their practical purpose may have been the separation of plots, since most of them enclosed square areas. The ditch systems were usually earlier than the Árpáadian Age houses.

Two livestock enclosures were excavated at Szőlők alja, with an area of 21 m by 22 m and 15–17.5 m by 22 m, respectively. The boundaries of the livestock enclosures were marked by multiple ditches.

The pits found in close proximity to the Árpáadian Age houses contained few finds; the pits could not be associated with particular buildings. These pits may have been used to store food. Four of the eleven open-air ovens were built in former house pits.

The later ditch systems may have accommodated the fences enclosing the plots belonging to the above-ground buildings or they may have been livestock enclosures. Since these ditches often cut across the houses of the later occupation phase and they do not always follow the line of the streets, we may assume that the area was utilised in some other manner during the 14th century: the Jász population settling in the area set up livestock enclosures in the depopulated area. Since finds from later periods were not excavated on the site, the time that elapsed between the houses of the later occupation period and the construction of the ditch systems cannot have been too long.